

Kaip *kerdžius* ir galvijų banda susiję su laiku? Prūsiško žodžio *kerdan* mįslė

VIRGINIJUS SAVUKYNAS

El. paštas virginijus.savukynas@gmail.com

Šiame straipsnyje siekiama atidžiau panagrinėti gerai kalbininkams žinomą faktą: įvairiausiose indoeuropiečių kalbose žodžių, reiškiančių bandą, piemenį ir eilę / tvarką, etimologinį ryšį su prūsų kalbos žodžiu *kerdan*, kuris reiškia laiką. Tokia sąsaja iš pirmo žvilgsnio labai netikėta: kaip gyvūnų / gyvulių banda gali būti susijusi su laiku? Egzistuojantys kalbininkų paaiškinimai yra pernelyg bendri, o šio straipsnio išeities pozicija yra ta, kad vis dėlto galima svarstyti tokios semantinės giminystės konkretesnius kontekstus. Laiko matavimas, kaip rodo archeologiniai ir lingvistiniai duomenys, pirmiausia buvo susijęs su mėnulio fazėmis. Jo reguliari kaita danguje, kuri yra (ir buvo) labai gerai pastebima, natūraliai tiko pirminiam laiko skaičiavimui. Ir čia svarbu pastebėti, jog lietuviškame ir indoeuropietiška kontekste mėnulis, žvaigždės yra įsivaizduojamos kaip gyvūnai. Toks metaforiškas gyvūnų ir dangaus kūnų susiejimas, galima manyti, leido atsirasti *kerdan* sąvokai. Tai įgalino mitologinis mąstymas, kuris dangaus kūnus sutapatino su gyvūnais ir vėliau prijaukintais gyvuliais. Kartu reikia pastebėti, jog ir gyvulių bandos gyvavimo ciklas – jos padidėjimas (prieauglio atsiradimas), dalies paskerdimas bendruomenės reikmėms ir vėl padidėjimas apytikriai atitinka metų ciklą: nuo gamtos atgimimo pavasarį, jos apogėjaus vasarą iki rudens (skerdimo meto, t. y. bandos mažėjimo laikotarpio) ir žiemos, visiško „laiko išsibaigimo“ laikotarpio, po kurio ir vėl ateina atgimimas. Tai galima sieti ir su mėnulio fazėmis: iš pradžių jis jaunas, vėliau pilnėja ir galiausiai pradeda dilti. Taigi bendruomenei laiko skaičiavimas buvo susijęs su praktika – apskaičiuoti bandos pagausėjimą, laiką iki skerdimo ir palikti reikalingą skaičių gyvulių, kad banda atsinaujintų. Straipsnio pabaigoje keliamas hipotetinis klausimas, ar šis semantinis gyvūnų bandos ir laiko ryšys gali siekti vėlyvojo paleolito laikus.

Reikšminiai žodžiai: laikas, *kerdan*, gyvulių banda, mėnulis, mėnulio kalendorius, žvaigždės, dangaus kūnai kaip gyvūnai ir žvėrys, indoeuropiečių mitologija, lietuvių mitologija ir folkloras, kognityvinė archeologija, lyginamoji mitologija, semiotika, vėlyvasis paleolitas

IVADAS

Pastarieji dešimtmečiai atnešė daug naujovių ir labai praplėtė mūsų iki istorinių laikų pažinimą. Visų pirma tai lėmė nauji gamtos mokslų metodai archeologijoje, praplėtė mūsų žinias apie senovės žmogų. Genetiniai tyrimai taip pat padeda spręsti sudėtingas etnogenezes

problemas. Kalbininkai irgi gilina žinias apie senąsias kalbas ir prokalbes, o mitologai bando rekonstruoti senuosius mitologinius vaizdinius. Kalbėdami apie paleolito žmogų archeologai dažnai pasitelkia kognityvinę psichologiją, siekdami suprasti tos epochos žmonių mentalinę raidą ir galbūt užčiuopti civilizacijos prigimtį. Šios pastangos nėra vien tik mokslinio smalsumo patenkinimas, už jų dažniausiai slypi neišsakytas siekis apskritai suprasti – kas yra žmogus. Kaip jis, pradėjęs nuo primityvių akmeninių įrankių, sugebėjo sukurti raštą, žemdirbystę, išmoko skaičiuoti ir kurti matematines teorijas, kitaip tariant, kaip sukūrė tai, ką šiandien mes vadiname civilizacija. Tokie tyrimai – tai noras suprasti save. Ir tikėjimas, kad pažinus žmonijos pradžią, geriau pažinsime ir save.

Tačiau šiame kelyje iškyla viena problema. Mokslo šakos labai specializavosi, turime daug įvairių duomenų, tačiau trūksta bendresnių teorijų, kurios tuos duomenis arba bent dalį jų sujungtų, pateiktų bendresnį požiūrį. Kitaip tariant, reikalingas tarpdisciplininis požiūris¹. Atrodo, kad mokslas pasiekė tašką, kai vien tik gilinimasis vienoje siauroje srityje neduoda kokybinio šuolio ar geresnio praeities ir žmogaus suvokimo. Mechaninė sintezė skirtingų mokslo šakų, grįstų įvairiomis teorijomis ir metodais, nėra pats geriausias pažinimo būdas. Kažkada Claude'as Levi-Straussas svajojo apie antropologijos projektą, kurio svarbiausias tikslas – pažinti žmogaus protą: „Iš mūsų galimų pasiekimų laimės ne antropologija ir lingvistika, kaip šiandien jas suprantame: šie atradimai bus naudingi mokslui, tiek jaunam, tiek ir labai senam, – antropologijai pačia plačiausia prasme, t. y. žmogaus pažinimui, apimančiam skirtingus metodus ir disciplinas, kada nors atskleisiančias tas slap-tas jėgas, kurios verčia veikti šį visad esantį čia pat, nors ir nepakviestą į mūsų ginčus, gyvą žmogaus protą“ [60, 75]. Jis manė, jog įvairiuose diskursuose aptiktos struktūros yra tapachios mūsų proto veiklos struktūroms, kad šios struktūros yra imanentiškos mūsų protui. Pasaulio pažinimo problemą ir kartu struktūrinį metodą jis mano esant užprogramuotą pačioje mūsų nervų sistemoje [29, 92]. Tokia buvo garsiojo prancūzų antropologo vizija. Dabartiniame mokslo pasaulyje ji jau pamiršta, net vadinama senamadiška, tačiau galbūt vertėtų ją atgaivinti, nes būtent ji galėtų duoti kokybinį postūmį. Juk tiek archeologai, tiek lingvistai, tiek mitologai analizuoja žmogaus proto paliktus artefaktus. Ir nesvarbu, kad vienu objektai yra materialūs, kitų – mitologiniai vaizdiniai, kalbų žodžiai ar seniai išnykusios kalbos rekonstrukcijos. Bet kurios srities specialistas galiausiai prisiliečia prie to, ką paliko žmogaus proto veikla.

Pagrindinis įvairių tyrimų tikslas – suprasti laike labai nutolusį ir mums svetimą žmogų. Kitaip tariant, mes siekiame suprasti jo mentalinį, semantinį pasaulį. Ir čia į pagalbą gali ateiti semiotika – mokslas apie reikšmes. Būtent tokią semiotikos ateitį matė Algirdas Julius Greimas, kuris jau pirmajame savo veikale *Struktūrinė semantika* rašė: „Žmogaus pasaulis mums iš esmės atrodo apibūdinamas kaip reikšmės pasaulis. Pasaulis gali būti vadinamas „žmogišku“ tik tiek, kiek jis ką nors reiškia. Taigi tik reikšmę tirdami humanitariniai mokslai gali rasti savo bendrą vardiklį“ [21, 31]. Būtent reikšmių tyrimas ir yra šio straipsnio pagrindinis objektas: jungdami lingvistikos, archeologijos bei psichologijos mokslų duomenis, išlaikome savo dėmesio centrą reikšmių pasauliui.

Ši prieiga nėra nauja. Panašių tyrinėjimų jau būta, kai kalbame apie indoeuropeistiką. Tai ir puikus Emilio Benveniste'o darbas, kuriame jis, remdamasi lingvistiniais duomenimis, rekonstruoja indoeuropiečių socialines institucijas [7]. Pažymėtini ir Georges'o Dumezilio mitologijos tyrinėjimai, kuriuose dėmesys sutelktas į semantiką: po įvairių indoeuropiečių

1 Toks tarpdisciplininis požiūris poreikis archeologinėje literatūroje yra jau išsakytas. Grupė mokslininkų mano, kad kognityvinė psichologija gali tapti tokios tarpdisciplininės prieigos pamatu [14].

dievų skraiste galime aptikti tris pagrindines ideologijas, struktūruojančias visą indoeuropiečių religiją². Galiausiai galime paminėti V. Ivanovo ir T. Gamkrelidzės darbą, kuriame struktūralistiniais ir semiotiniais metodais siekiama rekonstruoti indoeuropiečių semantinį pasaulį, t. y. jį aprašyti ne subjektyviai pasirinkus temas, tačiau naudojant semantinių opozicijų tinklą [57].

Šis nedidelis darbas kaip tik papildė teorinę tradiciją. Pagrindinis tikslas – pasinaudojant tiek įprastais lingvistiniais duomenimis, tiek archeologų pasiektais rezultatais, rekonstruoti tam tikras semantines reikšmes. Nors šio tyrimo rezultatai vertintini tik kaip galimos hipotezės tolesnei diskusijai, tokia prieiga gali duoti naujų įžvalgų apie praeities žmogų, kartu ji įgalina ir tarpdisciplininį požiūrį, nes turime bendrą pagrindą – semantiką.

BALTIŠKOJI LAIKO SAMPRATA

Prieš neriant į prūsų žodžio *kerdan* mįslę, verta plačiau apsisistoti ties pačia laiko samprata lietuviškame / baltiškame kontekste. Šiandien mes laiką suprantame kaip objektų, nuo mūsų nepriklausantį, iš praeities į ateitį einančią tėkmę. Laike tarpsta mūsų egzistencija, laike rutuliojasi įvykiai, kuriuos suvokiame tik išsidėsčiusius laiko juostoje ir susijusius priežastingumo ryšiais. Tačiau ar tokią „niutonišką“ laiko sampratą galime laikyti vienintele, o gal įmanomos ir kitokios koncepcijos? Kitaip tariant, ar galime sakyti, kad tokia laiko samprata yra kultūriškai „nukalta“? Jei taip, tuomet galimos ir kitokios laiko sampratos. Būtent tai nustatyti ir bus šio skyrelio pagrindinis uždavinys.

LIETUVIŠKA LAIKO SAMPRATA

Aiškinantis šią problematiką, pravartu pradėti nuo lietuvių kalbos žodžio *laikas*. Šiuo klausimu yra labai vertinga Sergejaus Temčino etimologinė žodžio *laikas* studija, kuri atskleidė, kad pirmoji reikšmė buvo „esamas, dabartinis, laikas“ [63, 333]. Tokia išvada daroma remiantis lietuvių kalbos veiksmažodžiu *likti*³, jis nurodo esamą ir būsimą laiką, kuris mums *liko*⁴. Anot S. Temčino, ši palyginti nauja inovacija pakeitė bendrabaltišką šaknį *kerd-* laikui žymėti. Ji yra paliudyta prūsų kalboje: *kerdan* reiškia laiką. Dėl kažkokių priežasčių ši laiką žyminti šaknis išnyko, o periferinės reikšmės žodis „laikas“ pradėjo žymėti bendrą laiko sampratą, apimančią tiek praeitį, tiek dabartį su ateitimi [63, 339]. Šią mintį galima papildyti dar vienu lietuvišku žodžiu *palaikai*, kuris ir šiandien yra vartojamas kalbant apie mirusiojo kūną: pasibaigus žmogaus gyvenimo laikui, lieka tik fizinis pavidalas – palaikai ar palaikas. Pastarojo žodžio reikšmės kaip tik mus ir domina. *Lietuvių kalbos žodyno*⁵ pateikiamas reikšmės galima sugrupuoti į dvi semantines grupes:

1. Atskiras daiktas iš mirusiojo ar senovės palikimo: „Čia tai dar palaikas mano mamos“
Žvr. „Tos pirštinės – tėvelio palaikai tavi“ Šv. Tai suartina su *palaikai* ‘mirusio žmogaus kūnas, kūno liekanos’ reikšme: mirus lieka ne tik kūnas, bet ir žmogaus daiktai. Taip

2 Tridale indoeuropiečių mitologijos sampratą Georgesas Dumezilis plėtojo daugelyje savo darbų. Apisibosime nurodę šį: [15].

3 Šią etimologiją paremia ir W. Smoczynskis [48, 618–619].

4 Čia verta pažymėti, jog tokią pačią *likti* „filosofiją“ galime pastebėti ir lietuvių skaičiavimo sistemoje. Skaitvardžiai *vienuolika*, *dvylika*, *trylika* ir t. t. suponuoja tokią logiką: dešimt ir vienas liko, dešimt ir du liko, dešimt ir trys liko [48, 663].

5 Šie ir vėlesni pavyzdžiai yra paimti iš *Lietuvių kalbos žodyno*, žr. www.lkz.lt. Patikrinti galima žodyne suvedus atitinkamą žodį.

pat *palaikai* yra likusioji ko nors dalis, liekana, likutis: „Į šnapšėlę palaiką nuodų įkrėtė“ LC1889,27; „Palaikas valgyklų“ SD175; „Palaikas vyno“ SD353.

2. Antroji semantinė reiškinių grupė yra dar įdomesnė. Palaikas – tai likę gyvi žmonės (iš visumos). Pavyzdžiai yra pateikiami iš senųjų raštų, ne iš gyvosios kalbos: „Moziešius kalbėjo su Aaronu ir su palaiku jo sūnų“ BB3Moz10,12; „Žydai šitaipo varginami, kačei nė vienos pagalbos nežinojo ir daug tūkstantys badu sugaišo, tačiau palaikas nepasidavė“ BPII345; „Bet raitelių palaiką sudavadijo jis iš abiejų šalių“ Bb1Mak6,38. Palaikas yra tai, kas lieka iš žmonių grupės po kokios nors nelaimės. Taip pat tai, ką palieka žmogus, ir tai gali būti ne tik fizinis kūnas, jam priklausę daiktai, bet ir jo vaikai, palikuonys, ainos: „Er ir dabar palaikas žydų netur pro visas žemes daužyties?“ BPII469.

Palaikas – tai, kas lieka iš žmonių grupės, bendruomenės, kuri dar turi savo laiką ir jį tęsia. Palaikas – tai ir jo palikti daiktai, ir palikuonys, kurie jau biologiškai tęsia žmogaus egzistavimą.

Šią S. Temčino išvalgą galima dar praplėsti. *Laikas* kaip dabartis ir ateitis suponuoja subjekto požiūrį, t. y. kiekvieno asmens gyvenimo laikas yra subjektyvus. Juk žmogus yra mirtingas, jo gyvenimo laikas yra ribotas, o pagal lietuvių mitologiją, jo gyvenimo laiką nulemia gimimo metu dalyvaujanti Laima arba dalia / lemtis [22, 185–217]. Kitaip tariant, žmogui duodama laiko atkarpa, kuri vadinasi gyvenimas. Ir visi bandymai pakeisti šią lemtį baigiasi nesėkme. Taigi žmogaus gyvenimas – tai judėjimas skirstant laiką į nugyventą ir likusį. Šiame kontekste suprantama ir dar viena *palaiko* reikšmė: senas žmogus, menkysta: „Toks senio pālailas dar apei vestuves galvo[ja]“ Up. Senam žmogui, ir tai akivaizdu, liko mažai laiko, todėl jis panašus į tą, kuriam iš tiesų pasibaigė laikas, ir jis artėja prie „tikrojo“ *palaiko*.

Taigi, pagal lietuvių mitologiją, žmogui suteikiamas apibrėžtas laikotarpis. Jeigu žmogus nusprendžia lemties paskirtą laiką savavališkai pažeisti, t. y. nusižudo, jis vis tiek nesulaužo paties principo, nesutrumpina jam skirto laiko būti žemėje. Jis tampa *nelaikiu* – ne laiku mirusio, nužudyto ar nusižudžiusio žmogaus vėle, vaiduokliu. Štai kokius pavyzdžius pateikia LKŽ: „Gal koks nors nēlaikis ant aukšto apsigyveno Kair. Ant kalvos raganos tupi, nēlaikiai braido pagal upę rš“. Panašiai liudija užrašytas J. Basanavičiaus tikėjimas: „Kad kas sav kaip gala pasidaro – pasikar, pasipjaun, nusinuodij ir t. t., tai tas *nelaikis* vis apė tą savo myriaus vietą vaidenas, rodos tiek da metų, kiek da jis būtų gyvs buvęs šioj pasaulėj“ [26, 155]. Žmogus turi šioje žemėje vienokiu ar kitokiu pavidalu išgyventi jam skirtą laiką. Tai yra neatšaukiama.

Tokia koncepcija gali būti pritaikyta ir žmonijai. Pagal lietuvių mitologiją, žmonija atsirado iš milžinų, tačiau mūsų laikas irgi ribotas, nes ateityje mus pakeis nykštukai⁶. Taigi žmonijos istorija dalijama į nugyventą laiką ir į tą, kuris dar liko. Ir čia matome pirmąjį skirtumą nuo dabartinės laiko sampratos, kuriai būdingas objektyvumas, nepriklausantis nuo subjekto. Kai laikas įsivaizduojamas kaip likęs, visuomet reikia įvardyti subjektą, kuriam tas laikas liko. Laikas nėra kažkas objektyvaus, nepriklausančio nuo žmogaus, jis kaip tik susijęs su jo gyvenimu. Laikas patiriamas subjektyviai – tol, kol gyvenu. Kai baigiasi gyvenimas, baigiasi ir mano laikas: jis lieka kitiems gyvenantiems, bet tai jau nebe mano laikas, tai kitų laikas. Tad galima sakyti, kad senovės lietuvių sampratoje nebuvo vieno objektyvaus laiko, kurio tėkmėje judėjo žmonės, vyko įvykiai. Greičiau tai buvo bendra tam tikros bendruomenės asmeninių, subjektyvių laikų suma.

6 Plačiau apie tai žr. [47, 15–27].

Antra pastaba būtų tokia. S. Temčino aiškinimas suponuoja, kad bent jau baltai laiką skirstė į dvi dalis: tą, kuris praėjo, ir tą, kuris dabar yra ir dar bus. Praėjęs laikas jau yra užbaigtas, sustingęs, to, kas tuomet įvyko, niekaip nepavyks pakeisti. Dabartis yra pilna galimybių, nuo jų pasirinkimo priklausys būsima praeitis, o ateitis yra visiškai nežinoma, nepermatoma, priešingybė tam, kas jau buvo, kas yra žinoma. Tam tikra prasme praėjęs laikas yra miręs laikas, netgi nelaikas, nes jo negali iš naujo išgyventi (nebent prisiminti, tačiau vis tiek nieko negali pakeisti). Tikrasis laikas yra tas, kuriame dabar gyvename ir kuris mūsų laukia ateityje. Kai mirsime, mums laiko nebeliks, nebeteiks prasmės jo dalijimas į tą, kuris praėjo, kuris yra dabar ir bus ateityje. Šią mintį ir jos implikacijas galima įvairiai rutulioti, tačiau šiame straipsnyje pakaks pasakyti, jog tai irgi kitoks laiko supratimas nei dabartinis, kuris apima tiek praeitį, tiek dabartį, tiek ateitį. Jei laikas suvokiamas subjektyviai, t. y. duotas, o akcentuojamas tas, kuris liko, tuomet akivaizdu, kad praeitis nebėra tokia reikšminga. Ši logika orientuota į tai, ką galima nuveikti dabar, mąstyti, ką galima nuveikti ateityje. Praeiti galima prisiminti, tačiau joje nebegalima veikti.

Šių pasvarstymų pakanka parodyti, kad laiko supratimas kaip objektyvus „tikrovės matmuo, leidžiantis suvokti objektų pokyčius, organizuojantis įvykius kaip einančius vienas po kito“⁷, yra kultūriškai nulemtas, dabartinė jo samprata yra ilgų ir įvairių kultūrinių praktikų rezultatas.

Kaip anksčiau rašyta, lietuviška laiko samprata buvo subjektyvi ir visų pirma išreiškė individo padėtį laike. Antra, dabartis ir ateitis, kaip galimybių ir atsitiktinumų sritis, buvo atskirta nuo praeities, kurioje įvykiai jau yra sustingę, nepakeičiami. Taigi praeities laikas nėra tolygus ateities ar dabarties laikui.

Klausimas, ar tai indoeuropiečių palikimas, ar baltų inovacija, jau išeina už šios studijos rėmų, todėl jo nenagrinėsime⁸. Apsiribosime vienu hetitų pavyzdžiu: *mehur* / *mēhur* reiškia 'laiką' ir ilgai buvo siejamas su indoeuropiečių šaknimi **meh1-* 'matuoti'. Alvinas Kloeckhorstas šią etimologiją atmeta ir pasiūlo savo interpretaciją: „pastebime, kad visi *mehur* vertimai turi bendrą bruožą – jie reiškia (fiksuotą, reguliariai pasikartojantį) laikotarpį. Taigi *mehur* nereiškia tęstinio „laiko“, tai „laikas“ kaip laikotarpis, kuris eina. Todėl norėčiau pasiūlyti sąsają su IE šaknimi **meiH-* 'išnykti, dingti'“ [27, 568]. Jei ši interpretacija teisinga, tuomet hetitų *mehur* yra lietuvių žodžio „laikas“ veidrodinis atspindys: pastarasis yra nukreiptas į dabartį ir ateitį, pirmasis – į tai, kas praėjo, dingo. Taigi ir hetitams laiko kaip objektyvios tikrovės sąlygos supratimas buvo svetimas. Laikas pasibaigia, kiekvienam duotas laikas, kuris nyksta. Praėjęs laikas nebėra tikras laikas, nes jo nebėra. Beje, čia reikia paminėti, kad hetitų *meuhant* reiškė seną vyrą ar seną moterį [27, 568]. Seni žmonės yra arti savo besibaigiančio laiko. Svarbu pabrėžti, kad laikas nebuvo įsivaizduojamas kaip objektyvus, atskirtas nuo individo ar bendruomenės.

Į šiuos semantinius niuansus visuomet turėtume atsižvelgti, nes bandydami suprasti praeities žmogų, jam nesąmoningai (daugeliu atvejų tai yra neišvengiama) primetame savo ar savo epochos sampratą. Ir taip ne priartėjame prie praeities žmogaus semantinio

7 Tokį apibrėžimą pateikia *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. Tikrinta per elektroninę prieigą: <https://www.vle.lt/straipsnis/laikas>

8 C. D. Buckas savo garsiajame sinonimų žodyne yra surinkęs indoeuropiečių kalbų žodžius, skirtus laikui žymėti. Jis daro tokią išvadą: „Kai kurie žodžiai, reiškiantys „laiką“, yra kilę iš šaknų, reiškiančių „tempti“ arba „matuoti“ <...>. Kiti yra įvairios ir iš dalies neaišios kilmės“ [10, 954]. Tad atidesnis šios temos nagrinėjimas plačiame indoeuropietiška kontekste yra ateities darbas.

pasaulio, bet nuo jo tolstame. O kai kada galima užčiuopti subtilius skirtumus, kuriuos išryškinę, galėtume aiškiau pažinti mūsų protėvių pasaulį⁹.

PRŪSŲ KERDAN MĮSLĖ

Po šio pradinio paaiškinimo eikime prie prūsiško žodžio *kerdan*. Pirmiausia reikia pasakyti, kad prūsai turėjo ir kitą žodį laikui žymėti – *kisman*. Vladimiras Toporovas savo „Etimologiniame prūsų žodyne“ yra išsamiai aptaręs abu žodžius ir interpretavęs jų semantinius skirtumus. Ir štai kas įdomu. Jei žodį *kerdan* jis sieja apskritai su laiko sąvoka, tai *kisman* – su „dabartimi“, „šiuo momentu“ [65, 34], tai, kas dabar vyksta. Tokiai sampratai pritaria ir Vytautas Mažiulis, kuris *kisman* aiškino kaip ‘metą, ‘kartą, ‘atskirą laiko tarpą’ [35, 201]. Priimant šią interpretaciją reikia pastebėti, kad toks pat semantinis padalijimas matyti ir S. Temčino straipsnyje apie žodžio „laikas“ etimologiją. „Laikas“ yra susijęs su dabartimi ir ateitimi, kaip tikriausiai ir prūsų *kisman*. Kartu šis V. Toporovo paaiškinimas paremia S. Temčino mintis. Žodžio *kisman* etimologija irgi aiški, ji susijusi su lietuvišku žodžiu „kisti“. Jei praeitis yra „pabaigta“, tapusi statiška, tai ateitis, priklausomai nuo dabarties veiksmų, gali kisti.

Ir dabar mes prieiname prie mus labiausiai dominančio prūsiško žodžio *kerdan*, reiškiančio laiką. Žodžio darybos, jo garsų kismo klausimai šiame tyrime nedomins, juolab kad tai yra gerai išnagrinėta, šiuo atveju dėmesys bus nukreiptas į semantiką.

Pirmiausia šis prūsiškas žodis yra lygintinas su slavų kalbos žodžiais. Prasl. *čerda*, sl. *чрѣда* ‘tvarka, eilė, kaimenė’, bulg. *чрѣда* ‘stambių raguotųjų kaimenė’, s.-kr. *чрѣда* ‘eilė, tvarka, kaimenė’, slov. *čreda* (tos pačios reikšmės), s. r. *чреѣда* ‘eilė’, č. *střída*, *třída* ‘tvarka, eilė, permaina, gatvė’, slov. *črieda* ‘kaimenė’ ir kt. Pasak V. Martynovo, slavų kalbose vyko toks semantikos pokytis: ‘banda, būrys’ > ‘virtinė, vora’ > ‘eilė’, tai yra įprasta erdvės santykius reiškiančių sąvokų kaita į nusakančias laiko santykius [61, 182].

Artimų atitikmenų prūsų *kerdan* galime rasti ir kitose kalbose: go. *hairdo* ‘kaimenė’, *hairdeis* ‘piemuo’, air. *croð* ‘gyvuliai, turtas’, kimrų *cordd* ‘grupė, daugybė’ [46, 25]. Ir, aišku, čia galime pridėti lietuvių kalbos žodį *kerdžius* – piemenų vyresnysis: „Mūsų kerdžius su gyvoliais javus nuganė“ Gr. „Keždžius valdo piemenis“. Visi šie žodžiai kilo iš protoindoeuropietiškos šaknies **kerdho-*. Kartu „pagristai spėjama, jog baltų kalbose, prieš atsirandant vyresniojo ar apskritai piemens reikšmei, turėjo būti vartotas tos pačios šaknies žodis ‘kaimenės, bandos’ reikšmė“ [46, 26]. V. Mažiulis šio žodžio semantiką sieja su „būti (at) kirstam, (at)pjautam“ [35, 164].

V. Toporovas rekonstruotos indoeuropiečių šaknies **kērdh-* arba **kerdh-* semantiką apibūna taip: ji nurodo į daugumą, daugybę, kurią sudarantys elementai yra „sustatyti į eilę“. Tai gali būti taikoma ir atskiram objektui, aiškiai nusakant jo vietą eilėje. Toks apibūdinimas nurodo mokėjimą išskirti daugumos elementus ir nustatyti jų eiliškumą [64, 319–320]. Kitaip tariant, tai reiškia mokėjimą skaičiuoti, rikiuoti į eilę, nustatyti eiliškumą. Iš šių duomenų matome, kad ide šaknis **kerdh-* yra siejama su galvijų banda, jų piemeniu, kerdžiumi, eiliškumu, laiku.

9 Šios S. Temčino įžvalgos perša mintį, kad jei buvo žodis dabarčiai ir ateičiai (laikas), tai turėjo būti skirtas ir praeičiai. Galbūt tas žodis turėjo bendrabaltiską šaknį *kerd-*. Galėjo būti ir kiti žodžiai. Kandidatais galėtų būti „praeitis“ ar „būtovė“, jei tik tai nėra neologizmas. *Lietuvių kalbos žodynas* pateikia pavyzdį iš Jono Jablonskio raštų: „Sąryšį su praeitim, su savo būtove senove, ir patys savyje nešiojam“. Net jei tai yra neologizmas, jis atspindi seną semantinę atidalijimą praeities nuo dabarties ir ateities. Praeitis – tai, kas jau buvo, kas įvyko, tikra, „būti“, o dabartis ir ateitis – tik tikimybės.

Pirmosios dvi reikšmės yra aiškios, jų ryšys suprantamas, o ketvirtoji reikšmė visiškai iškrenta iš konteksto ir iškelia pagrindinį klausimą: kuo čia dėtas laikas? Trečioji reikšmė – eiliškumas – užima tarpinę poziciją. Ji galėtų tikti bandai ir jos kerdžiui: juk gyvuliai varomi eile, juos skaičiuojant patogų sudaryti tokią eilę, tuomet lengviau juos suskaičiuoti. Iš kitos pusės, eiliškumas tinka laiko reikšmei, nes laikas pasižymi tam tikru eiliškumu, tam tikrais pasikartojančiais įvykiais. Sakykime, po dienos visada prasideda naktis, o po jos ir vėl išaušta diena, po jauno mėnulio ateina priešpilis, vėliau pilnatis ir galiausiai delčia (ir vėl iš naujo kartojasi).

V. Toporovas pabrėžia daugumos ir eiliškumo semų svarbą, siedamas jas su laiku, o gyvulių bandos ir kerdžiaus semas išskiria į atskirą grupę. Panašiai samprotauja ir V. Martynovas, kuris teigia, kad vora, eilė – tai erdvinės kategorijos, kurios buvo priskirtos laiko sampratai. Su tuo galime sutikti, tačiau vis tiek išlieka klausimas, kodėl ši semantika buvo susieta su gyvuliais ir jų kerdžiumi? Juk gyvulių banda nėra organizuota, gyvuliai retai eina vienas paskui kitą vorele. Jų banda greičiau siejasi su netvarka, kurią kerdžius privalo suvaldyti. Ir visiškai nesisieja su laiko neišvengiamu griežtumu, jo pasikartojimu (diena, naktis, saulės patekėjimas ir nusileidimas, jos metinė kelionė dangaus skliautu, mėnulio fazės, sezonų kaita: pavasaris – vasara – rudenio – žiema ir t. t.). Kodėl būtent toks su gyvulininkyste susijęs skaičiavimas tapo laiko sampratos pagrindu? Kodėl gyvuliai, o ne kokie nors kiti objektai buvo pasirinkti laiko tėkmei nustatyti, jį struktūruoti. Tai mįslė, kuriai pabandysime pateikti vieną galimą paaiškinimą.

LAIKO ATRADIMAS

Archeologai ir psichologai (yra kognityvinė archeologija) kelia klausimą, kada ir kaip atsirado (galėjo atsirasti) laiko samprata? Toks klausimo kėlimas suponuoja labai aiškią prielaidą: laiko samprata yra žmogaus kultūros rezultatas. Kitaip tariant, dabartinis laiko supratimas nėra duotybė, tai yra žmogiškos kultūrinės praktikos rezultatas. Tai nereiškia, kad žmogus iš prigimties negali atskirti praėjusios dienos ar prabėgusio laiko nuo dabarties, tai reiškia, kad laiko dalijimas į metus, mėnesius, savaites, kalendoriaus turėjimas ir pagal tai gamtos sezonų numatymas yra intelektualinės veiklos rezultatas, o ne duotybė.

Psichologai laiko supratimą apibūdina kaip mentalinę gebėjimą „keliauti“, tik šiuo atveju ne geografinėje erdvėje, bet laiko ašyje: esant dabartyje prisiminti praeitį ir modeliuoti ateitį. Dar reikėtų pridurti, kad turi būti suvokiami ir priežastiniai ryšiai, t. y. susieti priežastį su pasekme. Svarstant, kada atsirado toks žmogaus sugebėjimas ar kada tvirtai galime pasakyti, kad jį turėjo, yra svarbūs spąstai, pinklės žvėrimis. Jie rodo, kad žmogus iš savo patirties, prisiminimų žinojo, kur tuos spąstus, žabangus paspėsti (t. y. turėjo žinoti, kur vaikšto būsimas grobis, ir jau galėjo numatyti, kad grobis paklius į spąstus). Archeologai randa patvirtinimų, jog ankstyviausi spąstai datuojami prieš maždaug 75 000 metų [55]. Taigi galime sakyti, kad nuo tada žmogus turėjo laiko supratimą (tai nereiškia, kad iki to momento žmogus neskyrė praeities nuo dabarties ir ateities, tiesiog rastas artefaktas aiškiai liudija laiko suvokimą).

Antras aspektas: panašu, kad laiko samprata yra susijusi su skaičiavimu, t. y. nesant skaičiaus sampratos, nemokant skaičiuoti, neįmanoma matuoti laiko. Ši logiška išvada turi ir antropologų patvirtinimą. Amazonės atogrąžų miškuose Brazilijoje gyvena maža (nesiekianti tūkstančio) pirahų gentis, save vadinanti Hiáitihi. Išskirtinis jų bruožas yra tas, kad jie neturi aiškios skaičiavimo sistemos. Pirahai apsiriboja skaitvardžiais vienas (jį galima versti ir kaip „labai mažai“), du ir daug [19, 496]. Pasak misionieriaus ir antropologo

Danielio Everetto, šios genties laiko suvokimą galima taip apibendrinti: „gyvenk čia ir dabar“. Pirahai neturi pasaulio sukūrimo mitų, o paklausti, iš kur jie ar pasaulis atsirado, atsako paprastai: „Viskas yra tas pats, viskas visada yra“ [17, 621]. Ir nors kiti tyrinėtojai teigia, kad net ir turėdami lingvistiškai neišreikštą skaičiavimo sistemą pirahai sugeba skaičiuoti [19], tikrai verta įsidėmėti, jog silpnai kultūroje išreikšta skaičiavimo sistema koreliuoja su aptakiu laiko suvokimu arba neteikimu jam reikšmės. Toks požiūris į laiką nėra išskirtinis pirahų bruožas. Andamano salų archipelago, esančio Indijos vandenyne, gyventojai neturi nei laiko skaičiavimo, nei žodžių, kuriais išreiškiama laiko gradacija. Todėl jie neturi jokio intereso skaičiuoti, kiek praėjo metų ar kiek jiems patiems yra metų [13, 151]. Šiame kontekste galima pateikti dar šiek tiek lietuviškos lingvistinės medžiagos ir prisiminti lietuvių kalbos žodį, kuris susijęs su likti, o kartu su laiku: lykuoti. Pagal LKŽ jo reikšmės yra šios:

- 1) ‘skaičiuoti’: „Gegutele, ko kukuoji? Ar vargelius mun lykuoji?“ (D116); „Laiką lykavo naktimis, ne dienomis, ir taip sako dar šiandien; tris naktis išnakvojau, naktį pernakvojęs grįžau“ (S. Dauk); „Pradėsim kalbėti, šimtus lykuoti“ (KlvD41);
- 2) ‘imti mažais kiekiais’: „Lykavau lykavau medų, kole išlykavau“ (Dglš); ši reikšmė semantiškai atliepia pirahų vieneto skaičių, kuris gali būti suprantamas ir kaip labai mažas kiekis;
- 3) ‘išsilyginti, išnykti (nėvienodumams)’: „Senojo surinkimo sakytojai į nesutikimus yra parėję, kurie tačiau vėl pamažu yra išsilykavę (prš)“.

Taigi skaičiavimas ir laikas yra tiesiogiai susiję. Ir čia verta prisiminti, kad V. Mažiulis žodžio *kerdan* semantiką siejo su ‘būti (at)kirstam, (at)pjautam’ [35, 164]. Iš vienos pusės, tai susiję su gyvulininkyste, nes gyvulių banda atėjus laikui yra skerdžiama. Tačiau iš kitos pusės, tai galima sieti ir su skaičiavimu, kada vienas laiko tarpas pažymimas įbrėžimu, įpjovimu. Kitaip tariant, ši semantika laiko sampratą taip pat susieja su skaičiavimu.

Trečias aspektas – laiko sampratos sukūrimas turėjo būti paremtas aplinkos stebėjimu, kai atrandami tokie pasikartojimai, kuriuos lengva atpažinti ir tiksliai prognozuoti. Ir čia iškyla pagrindinis kandidatas – mėnulis. Jo neįmanoma nepastebėti danguje, o dėsningai besikeičiančios jo fazės leidžia laiką padalyti į tiksliai atkarpas. Per 27 dienas, 7 valandas ir 43 minutes mėnulis apskrieja Žemę ir vėl užima tą pačią padėtį žvaigždžių fone (tai žvaigždinis, arba siderinis, mėnuo). Pilnatis, jaunatis ir kitos fazės pasikartoja po 29 dienų, 12 valandų ir 44 minučių (sinodinis mėnuo). Nuo vienos pagrindinės mėnulio fazės iki kitos praeina maždaug 7,5 paros. Per jaunatį mėnulio nematyti danguje vieną ar dvi dienas. Taigi mėnulio mėnesį sudaro maždaug 28 dienos. Jos yra aiškiai atskiriamos (jaunatis, priešpilis, pilnatis ir delčia), nuolat pasikartojančios, todėl negalime abejoti, jog tolimieji mūsų protėviai to nepastebėjo. Tačiau jie turėjo susidurti su rimta problema. Mėnulio metai maždaug 11 dienų yra trumpesni nei saulės metai. Tad jei būtų laikomasi mėnulio kalendoriaus, jis gana greitai taptų bevertis, nes juo remiantis nebūtų galima sekti ir numatyti gamtos kaitos sezonų. Kaip jie sprendė šią problemą, mes negalime pasakyti (tačiau tikrai aišku, kad jie sprendimą turėjo), o kaip ją sprendžia dabartiniai mokslininkai, aptarsime vėliau. Archeologas Alexanderis Marshacas jau seniai yra iškėlęs mintį, jog seniausias laiko skaičiavimas yra grįstas mėnulio kalendoriumi [34]. Panašiu laiku tą patį įrodinėjo ir rusų mokslininkas Borisas Frolovas [66, 118–146]. Šią mintį palaiko dauguma kitų archeologų. Ir tuomet iškyla klausimas: nuo kada archeologai randa tai patvirtinančius ženklus. Seniausias galimas to įrodymas – tai Lebombo kaulas iš babuino šlaunikaulio su įpjautomis žymėmis. Jis buvo rastas Lebombo kalnuose, esančiuose tarp Pietų Afrikos Respublikos ir Esvatinio [5]. C14 radioaktyviosios anglies datavimo duomenimis, kaului yra 43 000–42 000 metų.

Įpjovų poryčiai rodo, kad buvo naudojami skirtingi ašmenys, o kaulo atradėjas Peteris Beaumontas tai laiko įrodymu, kad jie, kaip ir kiti visame pasaulyje randami žymėjimai, buvo padaryti ritualų metu. Pažymėtina, jog esančios 29 įpjovos beveik atitinka mėnulio mėnesį. Tiesa, toks spėjimas yra kritikuojamas, nes kaulas rastas nulaužtas, ir mes iš tiesų nežinome, kiek buvo įpjovų.

Kitas artefaktas, galintis būti svarbus priešistoriniam laiko skaičiavimui, yra iš Prancūzijos Abri Blanchard vietovės. Tai 11 cm ilgio elnio kaulo gabalas, maždaug 35 000 metų senumo. Ant jo yra žymės, kurios sudaro gyvatės formos figūrą, primenančią mėnulio kelią danguje jam kylant ir vėliau leidžiantis kelių mėnesių laikotarpiu [25]. Tos žymės ne tik panašios į mėnulį, iš jų galima nustatyti ir jo fazes. Dėl šio radinio yra mažiau kontroversijų. Ir, aišku, vėlesniais tūkstantmečiais, jau pasirodžius pirmosioms civilizacijoms Šumere ir Egipte, mes atrandame gausybę įrodymų, jog buvo naudojamas mėnulio kalendorius. Pateikti keli pavyzdžiai rodytų, kad mėnulio fazių skaičiavimas įvyko gerokai anksčiau, nei atsirado pirmosios civilizacijos (vargu ar jos būtų galėjusios atsirasti, jei iki to laiko žmonija nebūtų sukaupusi pakankamai žinių, kurios įgalino sudėtingų visuomenių, kultūrų, ekonomikų funkcionavimą).

Vėlyvojo paleolito žmonėms kalendorius buvo būtinas, kad padidintų savo bendruomenės tikimybę išgyventi. Tai liudija archeologiniai tyrinėjimai Vogelherdo vietovėje (Lone slėnis Vokietijoje), kur buvo aptikti žmonių gyvenimo pėdsakai maždaug 33 000–30 000 metų pr. Kr. Tuo metu pagrindinis gyventojų maisto šaltinis buvo elniai ir laukiniai arkliai. Abiem rūšims būdingas tiek poravimosi, tiek ir migracijos sezoniskumas, susijęs su hormonais (taip pat melatoninu, kuris išsiskiria priklausomai nuo šviesos). Elnių ir arklių migraciniai maršrutai yra lengvai nuspėjami. Jie nesirenka kiekvieną kartą to paties kelio, tačiau jis būna panašus. Taigi Orinjako kultūros žmonės žinojo, kokiomis vietomis šie gyvūnai migruoja. Tačiau turėjo būti priemonių, kurios leistų jiems nuspėti, kada ta migracija artėja ir kada reikia traukti į gyvūnų migracijos vietą sėkmingai medžioklei. Ir štai kas įdomu: archeologų atlikta analizė rodo, kad elniai dažniausiai būdavo medžiojami per rudeninę migraciją. Arkliai irgi buvo medžiojami tada, kai jie migruodavo vasaros pabaigoje, rudens pradžioje. Kaip tik tuo metu ši vietovė ir būdavo apgyvendinama. Nėra įrodymų, kad Vogelherdas buvo apgyvendintas kitu metų laiku [37, 377]. Ir dar yra svarbi viena aplinkybė. Medžiotojai-rinkėjai gyveno ir klajojo dideliuose plotuose – manoma, kad jie siekė 214–2500 km² [33]. Taigi jie daug klajojo, todėl turėjo apskaičiuoti laiką, kad galėtų numatyti šių gyvūnų migraciją. Kitaip tariant, jie turėjo planuoti savo keliones, kad reikiamu laiku atsидurtų reikiamoje vietoje. Be kalendoriaus, tegu ir primityvaus, jie to nebūtų galėję padaryti. Kaip rodo labai fragmentiški archeologiniai tyrimai, tai galėjo būti mėnulio kalendorius.

Iš tiesų, mėnulis yra labai geras kandidatas laikui matuoti. Jis keliauja danguje, jo fazės periodiškai keičiasi nustatytu eiliškumu. Ir tai atitinka vieną iš **kerdh-* šaknies semų – eiliškumą. Tačiau vis tiek lieka klausimas: kuo čia dėti gyvuliai ir jų kerdžius? Ir šiuo atveju reikia klausti: kaip mėnulis yra susijęs su gyvūnais?

DANGAUS PIEMUO

Dabar iš tolimų archeologinių epochų sugrįžkime prie lietuvių mitologijos ir folkloro. Kaip rašyta ankstesniame skyrelyje, archeologiniai duomenys rodo, jog būtent seniausias laiko skaičiavimas turėjo būti grįstas mėnulio kalendoriumi. Tai patvirtina ir didelė dalis indoeuropiečių kalbų, kuriose mėnesio pavadinimas yra etimologiškai susijęs su žodžiu

mėnulis [10, 1010–1011]. Kosmogoninį mėnulio ryšį su laiku atskleidžia ir ši mįslė: „Kas prieš Adomą gimęs neturi nė penkių savačių amžiaus? (Mėnulis)“ (LTR 4147/294)¹⁰. Tai sukreičioninta mįslė. Adomas – pirmasis žmogus, nuo kurio prasidėjo žmonijos istorija. Tačiau prieš jį dar buvo mėnulis, kuris niekada neperžengia penkių savačių slenkščio, t. y. jo visų fazių eiliškumas niekada neperkopia 35 dienų. Ir čia sugretinkime kitą mįslę: „Kas pirmiau už Adomą gimęs? (Laikas)“ (LTR 2325/412–48). Taip laikas susiejamas su mėnuliu.

O dabar atkreipkime dėmesį, kokiais pavidalais pasirodo mėnulis? Čia svarbios mįslės. Ir labai greitai pamatysime, jog mėnulis įgyja būtent zoomorfinius pavidalus. Populiariausias yra laukas arklys: „Laukas arklys per vartus žiūri (mėnuo)“ (LTR 597/27). Taip pat populiarus yra jaučio vaizdinys: „Laukas jautis pro vartus žiūri (mėnulis)“ (LTR 37/1605). Arba: „Linienoj teliukas (mėnulis)“ (LTR 1824/453). Dar mėnulis gali pasirodyti jauno kumeliuko pavidalu: „Seredoj subatoj gimė kumeliukas auksinėm kamanom, sidabrinėm padkavom (mėnulis)“ (LTR 3153/83). Arba: „Sartas kumeliukas pro vartus žiūri (mėnulis)“ (LTR 597/123). Taip pat jis gali būti elnias: „Šile čirplas, danguj elnias, vandeny troškutis (gyvatė, mėnulis, žuvis)“ (LTR 37/2680) arba meška: „An dvaro meška karo (mėnulis)“ (LTR 3652/221, 3). Ir tik viename mįslių variante mėnulis turi antropomorfinį pavidalą: „Vidury dvaro senis šypsosi (mėnulis)“ (LTR 873/385–9). Galima pridurti, kad dangus buvo įsivaizduojamas kaip pieva, kurioje ganosi gyvūnų banda: „Žydroj pievoj avinėliai ganosi, bet žolės neėda (dangus ir debesys)“; „Mėlynoj pievelėj piemenėlis baltas avis gan (saulė ir debesys)“.

Šių mėnulio zoomorfinių pavidalų mitologinių reikšmių nagrinėjimas labai išplėstų mūsų tyrimą, todėl jį jį nesileisime. Šiuo atveju svarbu parodyti, kad mėnulis mitinėje galvosenoje buvo susijęs su gyvūnais, pasirodymas jų pavidalu mėnuliui nebuvo svetimas. Tai pirmas žingsnis, suartinantis mėnulį, pasižymintį *tvarkingu eiliškumu*, su gyvūnais. Tačiau ne vien mėnulis buvo vaizduojamas zoomorfiškai: apskritai visas nakties dangus buvo įsivaizduojamas kaip kaimenė. Tai liudija tokia lietuviška patarlė: „Laukas nematuotas, avys neskaitytos, piemuo raguotas (dangus, žvaigždės, mėnuo)“ [32, 167]. Nakties dangus čia pristatomas kaip laukas, kuriame ganosi galvijų banda, o ją prižiūri kerdžius – mėnulis. Ši mįslė dar labiau priartina mūsų aptartą prūsiško *kerdan* 'laiko' sampratą. Mėnulis pasirodo kaip kerdžius, ganantis avis – žvaigždes. Šis piemuo ir jo avys rikiuojasi tvarkingai, pagal savas eiles ir dangaus skliautu juda numatomu tikslu keliu. Prūsiškas *kerdan* tampa suprantamas tuomet, kai įvedame dangaus kūnų kaip gyvūnų vaizdinį: būtent jie ir sujungia laiko sampratą su banda ir kerdžiumi.

Tokio vaizdinio senumą patvirtina ir sanskrito kalbos duomenys. Žodį *ṛkṣāḥ* galima išversti ir kaip „mešką“, ir kaip „žvaigždę“: jis kilo iš rekonstruojamo indoeuropiečių žodžio, reiškusio mešką – **h₁tṛk ōs* (plačiau apie tai žr. [11]). Kitas žodis, sudarytas iš *ṛkṣa* (meška, žvaigždė) ir *rāja* (राज) (karalius), yra *ṛkṣarāja* (ऋक्षराज). Jį galima versti ir kaip meškų, loškių karalių, ir kaip žvaigždžių karalių. Ir tai yra mėnulio epitetas. Dar mėnulis pavadinamas *ṛkṣanātha*, verčiant pažodžiui tai būtų „žvaigždžių šeimnininkas“¹¹. Taip pat yra žinoma, kad „Atharva Veda, Šaunaka recension“ yra parašyta: „Jūra valdo upes, ugnis valdo žemę, mėnulis valdo žvaigždynus“ (cituota pagal [42, 92]). Taigi mėnulis yra žvaigždžių karalius, šeimnininkas, jis jas valdo kaip kerdžius valdo savo bandą. Matome visišką semantinę atitikimą tarp lietuviškų mįslių ir Vedų pasaulio. Skirtumas tik tas, kad lietuviškose mįslėse yra avys,

10 LTR – Lietuvių tautosakos archyvo rankraštinių rinkinių. Prieiga per internetą: <<https://www.tautosakos-rankrastynas.lt/lt/paieska/?fondas=9184>>

11 Naudojamės internetiniu žodynu Sanskritdictionary.com. Prieiga per internetą: <<https://sanskritdictionary.com/?iencoding=hk&q=ṛkṣa&lang=sans>>

domestifikuoti gyvūnai, o sanskritiškame universume išskyla meškos, t. y. laukinio gyvūno, ir žvaigždės tapatinimas. Tai, be jokios abejonės, archajiškesnis vaizdinys nei prijaukintos avys. Tačiau jis rodo, kad dangaus kūnų tapatinimas su žvėrimis vyko dar iki domestifikacijos. Beje, lietuviškas kontekstas irgi tai patvirtina: kai kurie dangaus kūnai vadinami tiesiog „žvėrine“. Štai kokius pavyzdžius pateikia *Didysis lietuvių kalbos žodynas*. Žvėrinė – tai ir vakarinė žvaigždė: „Stebiuos dangun: ten svinda debesys auksuotas, ten žvėrinės išaušęs vyždis spinduliuotas“. Tai ir Marso planeta, kuri buvo vadinama mažąja žvėrine. Tai galėjo būti ir Saturno arba Jupiterio planeta: „Antroji planeta yra Jupiteris arba, kaip mūsų proseniai ją vadino, žvėrinė didžioji“. A. J. Greimas, remdamasis šiais leksikografiniais duomenimis, kėlė mintį, kad istoriniuose šaltiniuose minima dievybė Žvorūna gali turėti dangaus kūno formos atitikmenį [20, 547–548].

Tokius vaizdinius žino ir kitos indoeuropiečių tautos. Tai liudija ukrainiečių mįslės: „Поле не міряне, вівці не щитані, пастух рогатий (небо, зорі, місяць)“ [58, 46]; „Поле голубе, овечки золоті, пастух рогатий (небо, зорі, місяць)“ [58, 46]. Panašią mįslę turi ir latviai: „Liela liela plava, pilna baltų aitu (zvaigznes pie debess)“ (Didelė, didelė pieva, pilna avių (žvaigždės danguje) [41, 561]. Arba: „Pilna lancina mazu gotinu, divi vien verši: viens pa dienu, otrs pa nakti (debess, zvaigznes, saule, meness)“ (Pilna lankelė mažų karvučių, tik du veršiai: vienas dieną, antras naktį (dangus, žvaigždės, saulė, mėnuo) [41, 567]. Anglų mįslė: „In Moungan's Park there is a deer, silver horns and golden ear; neither fish, flesh, feather, or bone. In Moungan's Park he walk alone (moon)“ (Moungan parke yra elnias sidabriniais ragais ir auksinėmis ausimis; ne žuvis, ne mėsa, ne plunksnos, ne kaulai. Moungan parke jis vaikšto vienas (mėnulis) [50, 131]. Panašią mįslę turi ir suomiai: „Lato tainna lampaita, kekella keritty passi (Kuu ja tahdet. Pielisjarvi)“ (Tvartas pilnas avių, o viduryje nukirptas avinas (žvaigždės ir mėnulis) [50].

Slavai taip pat žinojo mėnulio zoomorfinius pavidalus. Ukrainiečių patarlės yra artimos lietuviškoms: „Лисий віл крізь ворота заглядає (місяць)“ [58, 46]; „Прийшов бик та в ворота мик (місяць)“ [58, 44]; „Через тин лисий віддивиться (місяць)“ [58, 44]; „Лисий віл через болото рів (місяць)“ [58, 44]. Šią mįslę žino ir baltarusiai: „Лысы конь цераз вароты глядзіць“ (Laukas arklys per vartus žiūri (mėnulis) [58, 52]. Tokias pačias mįsles turi rusai, lenkai, serbai [62, 146]. Kaip teigiama enciklopedijoje „Slavų senovė“, „įvairiose slavų tradicijose mėnuo vaizduojamas kaip ragus turintis gyvūnas: karvė (vakarų slavų, pietų slavų), jautis (rusų, lenkų), ožys (bulgarų), avinas (serbų). <...> Pasak bulgarų legendos, mėnuo kilęs iš karvės, kurią jis prakeikė už tai, kad ji suėdė jo dangaus kriaušės viršūnę“ [62, 146].

Latvių dainose dangus dažnai siejamas su gyvūnais. Štai debesys pasirodo kaip jaučiai:

Melni vērši, zelta ragi,

Nāk par jūru baurodami <...> (Juodi jaučiai, auksiniai ragai, ateina per jūrą baubdami) [4, Nr. 33863].

Danguje taip pat yra Dievo žirgai:

Kam tie zirgi, kam tie rati

Pie Saulītes nama durvīm?

Dieva zirgi, Laimes rati,

Saules meitas precinieki (Kam [priklaus] tie arkliai, kam tas vežimas prie Saulutės namų durų?

Dievo arkliai, Laimės vežimas, Saulės dukters piršliai) [4, Nr. 33801].

Saules meita pirti kūra,

Dieva dēlu gaidīdama.

Atjāj divi Dieva dēli

Nosvīdušus kumeliņus (Saulės duktė pakūrė pirtį, laukdama Dievo sūnų. Atjojo du Dievo sūnūs ant savo prakaituotų žirgų) [4, Nr. 33976].

Indoeuropietiškos tautos neretai žvaigždynams suteikia gyvūnų pavadinimus. Tai, ką mes vadiname Grįžulo ratais, slavai laiko Didžiąja meška – „Большая Медведица“. Būtent Grįžulo ratų kaip meškos įsivaizdavimas yra būdingas daugeliui indoeuropiečių tautų¹². Štai graikų *Αρκτον* reiškė mešką, lokę, o kartu ir abu Grįžulo ratus:

„Abiejose jo pusėse

Ratu skrieja dvi Lokės (*Αρκτον*), dar vadinamos Ratais.

Abiejų Lokių galvos visuomet nukreiptos į viena

kitos juosmenį“ [1, 19–21].

Senovės romėnai Grįžulo ratus vadino *septentriōnēs*. Išvertus tai reikštų septynis į jungą įkinkytus jaučius (*septem* yra ‘septyni’, o *triōnēs* – ‘jaučiai’) [9, 163–164]. Romėnai šiuo žodžiu įvardijo tik minėtą žvaigždyną. Kartu *septentriōnēs* reiškė ir šiaurę, šiaurinius kraštus ar šiaurės vėją.

„Avestoje“ Tishtrya įvardijama kaip „šviesi ir šlovinga žvaigždė“¹³, o kitoje vietoje ji yra „auksinis raguotas jautis“¹⁴. Taigi jos žvaigždiskumas derinamas su zoomorfiniu pavidalu. Kartu reikia priminti, kad Sirijus graikų, indoiranėnų tradicijoje buvo siejamas su šunimi [11, 50–53]. Indoeuropiečių mitologijos tyrimai rodo, kad dangus buvo įsivaizduojamas ne tik kaip paskirų žvėrių ar gyvūnų buveinė. Ji turėjo ir naratyvinę dimensiją: buvo pasakojama medžioklės istorija, t. y. žvaigždynai buvo siejami su medžiokle, o įvairūs mitai aiškino, kokios mitologinės dievybės ir kaip su tuo susijusios [18; 24].

Apskritai reikia pasakyti, kad toks žvėrių, gyvūnų tapatinimas su dangaus kūnais nėra vien tik indoeuropiečių „išradimas“. Ir kitos tautos mėnulį, žvaigždes siejo su įvairiais gyvūnais. Tai ryšku įvairių Sibiro tautų mitologijoje. Altaus krašto tautos mėnulio paviršiuje matė kiškį, jakutai manė, kad mėnulio diskas mažėja todėl, kad jį suėda vilkai ir lokiai, komių pasakoje mėnulis vaizduojamas kaip jautis [59]. Kartu galime prisiminti ir Zodiaką, kuris gimė Mesopotamijoje¹⁵. Daugelis žvaigždynų turi žvėrių, gyvūnų (Tauro, Avino, Liūto ir t. t.) pavadinimus, todėl nenuostabu, kad iš graikų kalbos išverstas šis žodis reiškia „žvėrių ratą“ [53, 34].

Nesunku pastebėti šios logikos totemizmo požymius: tik šiuo atveju tapatinami ne gyvūnai ir žmonės, bet gyvūnai ir dangaus kūnai. Čia praverčia Claude'o Lévi-Strausso idėjos.

12 Gausybę medžiagos šiuo klausimu galima rasti J. Berezkinio ir E. Duvakino internetiniame projekte, kuris apima pasaulio tautų folkloro medžiagą [56, žr. skyrių „B42P. Большая Медведица – медведь“].

13 Angliškas vertimas: „We sacrifice unto Tishtrya, the bright and glorious star, to whom Ahura Mazda has given a thousand senses, and who is the most beneficent amongst the stars that have in them the seed of the waters“ [2, 111].

14 Angliškas vertimas: „The next ten nights, O Spitama Zarathushtra! The bright and glorious Tishtrya mingles his shape with light, moving in the shape of a golden-horned bull“ [2, 108].

15 Apie indoeuropiečių ar iki indoeuropiečių įtaką Zodiako sudarymui žr. [23].

Anot jo, žmogus pastebi, jog individus galima jungti į grupes, kurios viena nuo kitos skiriasi. Taigi galima klasifikuoti ir gamtoje gyvenančias gyvūnų rūšis, ir visuomenę sudarančias žmonių grupes. C. Lévi-Straussas pažymi: jei darysime prielaidą, kad A klanas kilo iš lokio, o B klanas – iš erelio, tai santykis tarp A ir B yra analogiškas tam, kuris egzistuoja tarp šių dviejų rūšių [30, 48]. Kitaip tariant, totemizmas suponuoja tapatumą ne tarp gamtos ir kultūros objektų, bet tarp dviejų diferencinių (skirtuminių) sistemų [30, 116]. Vadinas, totemizmo pagrindas yra klasifikacija [30, 121]. Pagal P. Sperberio apibrėžimą, „totemizmas – tai antrojo laipsnio ryšys tarp dviejų pirmojo laipsnio ryšių ansamblių“ [49, 101]. Augalų ir gyvūnų rūšys geriausiai išreiškia klasifikaciją, kuri remiasi skirtumais ir panašumais. Jie pasirenkami totemais ne dėl savo tinkamumo mitybai, o todėl, kad jais remiantis „geriausiai galima galvoti“ [30, 132]. C. Lévi-Strausso nuomone, klasifikacija yra universali sistema. Todėl nėra pagrindo manyti, jog, pavyzdžiui, mums „totemizmo dvasia“ yra svetimė. Būtent dangaus kūnų ir gyvūnų sąsaja leido „gerai galvoti“ ne tik apie laiką, bet ir apie daugelį kitų dalykų. Griežtas dangaus kūnų judėjimas dangaus skliautu buvo siejamas su ne tokiu griežtu, tačiau taip pat ciklišku (migracija, veisimasis) žvėrių pasauliu. Jei ši interpretacija yra teisinga, tuomet galima sakyti, kad archajinis žmogus kūrė prasmes, naujus žodžius, ne tik atsižvelgdamas į savo realią aplinką, bet ir į mitologinį pasaulį. Pirmiausia mėnulis, žvaigždės turėjo būti perkoduoti kaip mitologiniai vaizdiniai ir zoomorfinės metaforos, o vėliau galėjo atsirasti prūsiška laiko samprata *kerdan*.

Pateikti duomenys rodo, kad laiko samprata yra glaudžiai susijusi su gyvulininkyste. Archeologai puikiai žino, jog indoeuropiečiams gyvulininkystė buvo ypač svarbi ir užėmė reikšmingą vietą jų gyvenime. Galima sakyti, kad tai buvo jų gyvenimo centras, nes nuo gyvūnų bandos priklausė jų išgyvenimas. Gyvulių banda, *kerda*, auginama ir pjaunama maistui. Kitaip tariant, banda nuolat sumažinama, o tai, kas iš jos lieka, yra palaikas. Čia įsipina rekonstruota baltiškoji laiko samprata: ankstesnio bandos skaičiaus, išskerdus jos dalį, nebelineka, kaip nebelineka ir praėjusio laiko. Laikas – tai likusi banda, kurios turi užtekti išmaitinti bendruomenę tam tikrą tarpsnį. Visa banda neišskerdžiama, dalis paliekama, kad būtų prieauglis, ir tuomet galvijų banda vėl pagausėja. Visa tai vyksta cikliška, kaip ir metų laikai: jie prasideda pavasariu, vasarą patiriama pilnatvė (tuo metu gamta yra dosniausia), atsivedami gyvūnų jaunikliai, jie auga, o nuo rudens galima gyvulius skersti, toliau gamta, kaip ir banda, nyksta, eina link žiemos – sunkiausio periodo. Tačiau po jos visada ateina pavasaris. Čia galima įžvelgti laiko, kurį, pagal lietuvių mitologiją, vaikui gimstant paskiria / nulemia Laimė ir kurį jis naudoja, kol šis visai pasibaigia, paralelę su gyvulių banda. Pradiniam atskaitos taške ji būna apibrėžta ir yra išnaudojama per tam tikrą laiko tarpą. Jei banda didelė (žmogui skirta daug laiko), ji bus ilgiau naudojama (žmogus ilgiau gyvens), jei banda maža, ji bus greičiau sunaudojama (žmogus trumpiau gyvens). Taigi laiko skaičiavimas siejamas su banda (grupe, kiekybiniu vienetu) ir jis po truputį vis mažėja. Kitaip tariant, kerda yra duota visuma, kuri išnaudojama skerdžiant. Kerda – tai ne tik galvijai, bet ir laikas, per kurį šie gyvuliai yra panaudojami aukoms ir maistui. Galima numanyti, kad taip buvo skaičiuojamas metų ciklas – nuo bandos sudarymo, auginimo iki jos išsibaigimo, kai lieka tik jos palaikas, iš kurio bus formuojama nauja banda. Kartu reikėjo apskaičiuoti laiką, kada banda pagausės, kada galima skersti. O laikas, tikėtina, buvo skaičiuotas pagal mėnulį. Jis irgi iš pradžių auga (nuo jauno iki pilnaties), vėliau mažėja, kol galiausiai visai išnyksta iš dangaus. Iki kito ciklo. Jo laikas irgi yra išsibaigiantis (skirtingai nuo saulės, kuri dieną šviečia nepriklausomai nuo jos kelio danguje: vasarą būna aukštai ir ilgai, žiemą – žemai ir trumpiau). Taip nusidriekia ryšys tarp gyvūnų ir dangaus kūnų. Iš vienos

pusės, gyvulių banda – jos pagausėjimas ir sumažėjimas (bendruomenės išgyvenimo labui) apytikriai atitiko metų eigą, iš kitos pusės, dangaus kūnų kaip gyvūnų įsivaizdavimas leido susieti laiko sampratą su gyvulių banda – *kerda*. Bendruomenė ne tik galėjo abstrakčiai apskaičiuoti laiką, tačiau ir susieti jį su savo išgyvenimo poreikiais: apskaičiuoti bandos dydį, reikalingą bendruomenei išgyventi, numatyti skerdimo tarpsnį, bandos pagausėjimo laikotarpį. Kitaip tariant, tai padėjo bendruomenei išlikti.

Ir čia vertėtų prisiminti kognityvinės archeologijos atstovo Steveno Mitheno teiginį, kad šiuolaikinio žmogaus elgesio susiformavimas per pastaruosius 100 000 metų ne tiek buvo susijęs su vidiniais smegenų organizacijos pokyčiais, kiek su kultūrinių praktikų, kurios į mąstymo procesus įtraukia artefaktus, atsiradimu ir plėtojimu [36]. Kitaip tariant, žmogaus ilgalaikės kultūrinės praktikos, įvairių semantinių reiškinių „išdirbimas“ lėmė, jog vėliau buvo pasiekta tai, ką šiandien mes vadiname civilizacijos šuoliu. Tokį apčiuopiamą pokytį matome neolito revoliucijos metu. Ir čia reikia prisiminti garsaus archeologo Jacques'o Cauvino hipotezę. Jis prieštaravo Gordonui Childui, kuris neolito revoliuciją aiškino materialinėmis priežastimis: iš pradžių atsirado žemdirbystė, padėjusi išlaikyti profesionalius karius ir žynius bei karalius, visuomenė sudėtingėjo, atsirado pirmieji miestai ir civilizacijos. Pasak J. Cauvino, neolito revoliuciją paskatino simbolinė revoliucija, t. y. naujos simbolinės formos, kurios įgalino naujus išradimus, naujas visuomenės formas [12]. Maždaug 12 000–10 000 m. pr. Kr. dėl esminio kultūrinio ir simbolinio pokyčio Artimuosiuose Rytuose susiformavo nauji religiniai vaizdiniai bei jų simbolinės raiškos. Tai žymėjo naują požiūrį į pasaulį, žmogaus vietą jame, naują jo santykį su gamta, žmogus buvo suprantamas ne vien kaip gamtos vartotojas, bet ir kaip aktyvus jos keitėjas. Ir tai atvedė prie to, ką šiandien archeologai vadina neolito revoliucija. Taigi sekant J. Cauvinu, simbolinių reiškinių pasaulis, jo pokyčiai yra ne mažiau svarbūs nei jo materialinės sąlygos ar jų pasikeitimas.

AR ŠI SEMANTINĖ GIJA SIEKIA VĖLYVĄJĮ PALEOLITĄ?

Čia ir būtų buvę galima užbaigti šį straipsnį. Suformulavome hipotezę, jog laiko samprata buvo susijusi, iš vienos pusės, su gyvulių bandos gausėjimu, išsibaigimu ir atsinaujinimu, iš kitos, su dangaus kūnais (visų pirma mėnuliu), pagal kuriuos buvo matuojamas laikas ir kurie buvo įsivaizduojami kaip gyvūnai. Šią hipotezę galima patikrinti, verifikuoti pasitelkiant kitų indoeuropiečių kalbų duomenis, ieškant panašios laiko sampratos, analizuojant archeologų atrandamus artefaktus ar etnografų užfiksuotus stebėjimus. Tokio pobūdžio tyrinėjimai gali tik sustiprinti ir patvirtinti šią hipotezę, tačiau, paaiškėjus naujiems faktams, gali būti pateiktas ir kitoks paaiškinimas, o ši hipotezė paneigta. Šiuo atveju svarbu tai, kad šią hipotezę įmanoma verifikuoti.

Tačiau maga iškelti dar vieną labai rizikingą klausimą: kada atsirado ši dangiško kerdžiaus – mėnulio – ir laiko sąsaja? Šiame tyrime tai siejome su indoeuropiečių prokalbės laikais. O šio skyrelio klausimas: gal tai siekia vėlyvojo paleolito laikus? Jau pats klausimo iškėlimas yra rizikingas, nes mes nieko negalime pasakyti apie to meto žmonių kalbą, neturime jokių lingvistinių argumentų. Beline klaudis archeologų žiniomis, kurias semantiškai interpretuoti yra gana sudėtinga. Tačiau verta pabandyti ir bent jau iškelti tokį klausimą, visiškai nepretenduojant gauti solidų atsakymą. Manome, kad moksle yra svarbūs ne tik atsakymai (interpretacijos), bet ir klausimai. Galbūt jie klaidingi ir gali nuvesti klystkeliais, tačiau tada žinosime, kuris kelias yra neteisingas. O gal jis atvers naujas perspektyvas.

Visai neseniai (2026 m. pradžioje) pasirodė naujas tyrimas apie protorašto sistemą vėlyvajame paleolite [6]. Straipsnyje analizuojama daugiau nei 200 mobiliųjų daiktų (įrankių, figūrėlių, fleitų, papuošalų) iš Švabijos Orinjako (*Aurignac*) kultūros (43 000–34 000 m. pr. Kr.), rastų Vokietijos urvuose (Vogelherd, Hohle Fels, Geißenklösterle). Šie daiktai (daugiausia iš mamutų ilčių) yra papuošti keliais tūkstančiais geometrinių ženklų (linijomis, taškais, kryžiais, zigzagais ir kt.). Tad kyla klausimas: ar juose užkoduota kokia nors informacija, ar tai buvo tiesiog puošybos elementai (pasak straipsnio autorių, dekoratyvumo funkcija neatmeta ženklų informatyvumo tikimybės). Pasitelkę statistinius metodus autoriai analizavo ir šiuos ženklus, ir dabartinių kalbų rašmenis, ir pirmuosius dantiraščio pavyzdžius iš Uruko laikotarpio (maždaug 3500–3000 m. pr. Kr.). Analizė atskleidė, kad paleolito ženklų sistema (jei taip galima sakyti) smarkiai skiriasi nuo dabartinių rašmenų, tačiau yra artima pirmiesiems dantiraščio ženklams: „Mūsų rezultatai rodo, kad Švabijos Orinjako laikotarpio ženklų sekos statistinės savybės yra labai panašios į Uruko V laikotarpio (maždaug 3500–3350 m. pr. m. e.) protodantiraščio savybes. Tačiau Uruko IV laikotarpiu (maždaug 3350–3200 m. pr. m. e.) ir Uruko III laikotarpiu (maždaug 3200–3000 m. pr. m. e.) protodantiraštyje pastebime žymų nukrypimą į didesnę informacijos kodavimą“ [6, 6]. Kaip žinome, pirmieji dantiraščio pavyzdžiai buvo ūkinės paskirties, juose buvo užrašytos skolos, gautos pajamos, prekių kiekiai ir pan. Vėlesniais laikais tekstai buvo įvairesni, todėl dantiraštis tapo sudėtingesnis. Šis panašumas leidžia daryti kelias išvadas: „Mūsų tyrimai rodo, kad pirmieji medžiotojai-rinkėjai, atvykę į Vidurio Europą prieš daugiau nei 40 000 metų, jau turėjo pakankamus informacinius gebėjimus sukurti ženklų sistemą, kuri pagal informacijos kodavimo potencialą prilygsta protodantiraščiui“ [6, 7]. „Taigi Švabijos Orinjako kultūros ženklų sekas galima apibūdinti kaip žmonių tarpusavio bendravimą sutartiniais matomais ženklais, nors jos neatitinka rašymo kriterijų siaurąją prasme“ [6, 6]. Iš tyrimo galima daryti išvadą, kad vis dėlto tie ženklai turėjo komunikacinę funkciją ir juose yra užkoduota specifinė ir siaura informacija, panašiai kaip pirmuose dantiraščio (ar protodantiraščio) pavyzdžiuose. Jei šumerams buvo svarbi ūkinė veikla, tai paleolito žmonės kodavo kažkurią jiems svarbią informaciją. Kyla klausimas: kokia ta informacija galėjo būti?

Tikras faktas yra tai, kad vėlyvojo paleolito žmogus paliko įspūdingus piešinius (dažniausiai urvuose), kuriuose dažniausiai figūruoja įvairūs žvėrys. Šio meno ištakos yra aiškinamos įvairiai. Davidas Lewis-Williamsas savo knygoje *The Mind in the Cave: Consciousness and the Origins of Art* teigia, kad Vakarų Europos vėlyvojo paleolito urvų menas (datuojamas maždaug prieš 30 000 metų) kilo iš šamanizmo praktikų, susijusių su pakitusiomis sąmonės būsenomis (pvz., ritualų sukeltomis haliucinacijomis). Šis kognityvinis pokytis žymėjo staigų lūžį po neandertaliečių (*Homo neanderthalensis*), kurie neturėjo tokių gebėjimų ir trumpai koegzistavo su šiuolaikiniais žmonėmis [31]. Kad ir kaip ten bebūtų, to meto žmogui žvėrys, gyvūnai buvo esminė išgyvenimo sąlyga. Bendruomenės išlikimas priklausė nuo sėkmingos medžioklės. Tai buvo gyvybės ar mirties klausimas, todėl dar iki gyvūnų prijaukinimo žvėrys buvo labai svarbūs. Čia galime prisiminti, kad į europiečių maisto racioną žuvis buvo įtraukta tik maždaug prieš 30 000 metų [45], t. y. vėliau, nei žmonės pradėjo medžioti žvėris. Didesnę tikimybę išgyventi turėjo bendruomenės, galėjusios numatyti, kada žvėrys migruoja (jų migracijos keliuose galėjo tykoti ir sukaupti atsargas žiemai), kada pagausėja laukinių gyvūnų bandos ir t. t. Pagal tai jie galėjo organizuoti savo gyvenimą. Tad vėlyvojo paleolito žmogaus santykis su žvėrimis buvo esminis. Žmogaus ir gyvūnų ryšys mezgėsi gerokai anksčiau, nei prasidėjo jų prijaukinimas.

Archeologų duomenimis, žmogus stebėjo mėnulį žymiai anksčiau, nei atsirado indo-europiečiai. Vėlyvojo paleolito žmonių olų sienose nupiešti gyvūnai siejami su žvaigždėtu dangumi arba mėnulio kalendoriumi. M. Rappenglückas Lascaux urvų sienų piešinius laiko dangaus žemėlapiu. Pasak jo, bizono (ar tauro), vyro ir paukščio akys simbolizuoja tris ryškiausias vasaros nakties dangaus žvaigždes: Vega, Deneb ir Altair, sudarančias milžinišką trikampį erdvėje [44, 276]. Bernie Tayloras, remdamasis jau minėtu A. Marshacko darbu, pabrėžia mėnulio kalendoriaus svarbą vėlyvojo paleolito žmonių gyvenime. Jis teigia, kad šis kalendorius padėjo suprasti ir prognozuoti gyvūnų elgesį (poravimąsi, palikuonių atsivedimą, sezonines migracijas), kuris taip pat buvo cikliškas, tad jį galima numatyti. B. Tayloras atkreipė dėmesį į piešinius, kuriuose šalia žvėrių atvaizdų yra abstrakčių simbolių (taškų, linijų, stačiakampių). Dar jis pastebėjo, jog tokių taškų neretai būna 13, o tai, jo nuomone, yra „dienų skaičius nuo jauno mėnulio iki pilnaties“ [51]. B. Frolovas pabrėžė kitą skaičių – 14. Mėnulio metamorfozes danguje lengvai galima suskaidyti į beveik dvi lygias dalis: per pirmąją mėnulis auga iki pilno disko, per antrąją palaipsniui mažėja iki visiško išnykimo. „Lūžis“ paprastai įvyksta keturioliktą mėnulio pasirodymo dieną, o dar po 14 dienų jis išnyksta. Įvairiuose archeologiniuose artefaktuose B. Frolovas akcentuoja randamą 14 objektų (paprastai taškų) skaičių [66, 120].

Šio straipsnio tikslas nėra vėlyvojo paleolito žmogaus piešinių interpretacijų analizė, todėl negausinsime straipsnio įvairiomis nuorodomis ir plačiau sustosime ties viena. Oficialiai akademinei bendruomenei nepriklausęs Benettas Baconas savarankiškai tyrinėjo vėlyvojo paleolito žmonių paliktus piešinius ir atkreipė dėmesį į pasikartojančius ženklus. Kartu su kitais mokslininkais paskelbtoje publikacijoje jis pateikė savo versiją [3]. Nagrinėdamas piešinius atvirose urvų vietose ir šalia lengvai atpažįstamų žvėrių (taurų, arklių, elnių) atvaizdų rasdamas dažnai pasikartojančias vertikalias linijas, taškus ir Y ženklus¹⁶ jis išsakė mintį, kad šie ženklai turi reikšmę, kurią galima dešifruoti. Kadangi linijų ir taškų skaičius skyrėsi, bet nebuvo didesnis nei 13, jo manymu, jais buvo kažkas skaičiuojama. Nuo vieno svarbaus įvykio iki kito. Kaip jau minėta, mėnulio kalendorius geriausiai tiko laikui skaičiuoti. Kadangi linijų ir taškų buvo nedaug, mintis, jog tai galėtų reikšti dienas, atmesta. Tuomet peršasi logiška išvada, kad skaičiuoti mėnesiai. Mėnulio kalendorius nesutampa su saulės kalendoriumi, tad skaičiuoti metus pagal jį yra sudėtinga. Tačiau, mokslininkų nuomone, paleolito žmogui nebuvo svarbus astronominio laiko tikslumas. Gamta pati pasiūlė laiko struktūravimą: „geras laikas“ vs. „blogas laikas“. Geras periodas – tai šiltas laikotarpis, kai auga augalai, gyvūnai tampa riebesni, todėl medžioklės geresnės, gausu maisto. O šaltuoju periodu niekas nebeauga, todėl sunkiau prasimaitinti. Archeologų tyrimai rodo, kad ir vėlesniais, mezolito, laikais žmonės patirdavo badavimo laikotarpių, kurie siejami su žiemos sezonu, ypač jam užsitęsus. Metų pradžią žymėjo pavasaris, kai nutirpsta ledas ir atgyja gamta. Savaiame suprantama, kad pavasaris neateina konkrečią dieną, tačiau paleolito žmogui reikėjo ne tikslumo, o bent kokios koordinatų ašies. Galime prisiminti ir M. Eliadės idėjas, jog archajiniam žmogui buvo svarbu pasikartojimas, amžino sugrįžimo mitas: laikas buvo suvokiamas cikliška, kaip vis atsinaujinantis [16].

Mokslininkai iškėlė hipotezę, kad Y ženklas turėjo reikšti kokį nors svarbų įvykį. Kadangi vėlyvajame paleolite žmogaus gyvenime žvėrys buvo labai svarbūs – nuo jų priklausė žmonių bendruomenės likimas, tokiais įvykiais galėjo būti poravimasis, migracija ir

16 Reikia pasakyti, kad abstrakčių ženklų vėlyvojo paleolito mene aptinkama gerokai daugiau, net 32, žr. [40].

palikuonių atsivedimas. Iš zoologijos žinome, kada maždaug tai vyksta, todėl galima patikrinti iškeltą hipotezę. Pasitelkę statistinę analizę mokslininkai daro išvadą, jog Y ženklas sutampa su palikuonių atsivedimu, todėl jis reiškia „gimdyti“, „duoti gyvybę“, o linijos ir taškai žymėjo mėnesius nuo metų pradžios. Linijos, taškai ir Y simbolis galėjo iliustruoti medžiojamų gyvūnų veisimosi laikotarpį¹⁷.

Reikia pasakyti, kad ne visi archeologai pritarė šiai teorijai, ji buvo kritikuota. Antai Aprilė Nowell su bendraautoriais straipsnyje atkreipė dėmesį, kad nuotraukos, kuriomis rėmėsi B. Baconas ir jo bendra autoriai, galėjo būti nekokybiškos. Kartu jie pažymėjo, kad šie mokslininkai ne visuomet įtraukė jiems nepalankius empirinius faktus, be to, jų statistinė analizė neįrodo išsakytų teiginių. Čia susiduriame su sociologams gerai žinoma problema: statistinis ryšys nebūtinai reiškia priežastinį ryšį. Kitaip tariant, atrastas statistinis ryšys nebūtinai reiškia, kad Y ženklas reiškė „gimimą, atsivesti palikuonis“. Svarbiausia A. Nowell ir bendra autorių mintis yra ta, kad tokio tipo hipotezės neįmanoma verifikuoti [38]. Tai svarbi pastaba. Tačiau verta pažymėti, jog atliekant verifikacijos procedūrą, reikia iškelti įvairias hipotezes ir jas tikrinti įvairiais rakursais, pasitelkti empirinius duomenis. Tik tuomet galima geriau suprasti, ką mums paliko senieji protėviai. Nepaisant šios kritikos, semantinis ryšys tarp mėnulio fazių, jo (kaip ir kitų dangaus kūnų) įsivaizdavimo gyvūnais ir laiko skaičiavimo išlieka patrauklia hipoteze, ypač kai ją palyginame su indoeuropiečių ir baltų folkloro duomenimis.

Ką rodo šis B. Bacono ir jo bendra autorių tyrimas? Ogi tai, kad laiko skaičiavimas buvo susietas ne tik su mėnulio kalendoriumi, bet ir su gyvūnais, su naujos gyvybės atėjimu. Juk gyvūnų dauginimasis reiškė bendruomenės gerovę. Čia matome tą pačią semantinę struktūrą: laikas skaičiuojamas iki to tarpsnio, kada laukinių žvėrių banda pagausės. Vėlyvojo paleolito žmonės laiko skaičiavimą (pagal mėnulio kalendorių) siejo su gyvūnais. Tuo metu Europoje jie dar nebuvo prisijaukinę naminių gyvulių, todėl atidžiai stebėjo laukinius gyvūnus. Tikriausiai tie stebėtojai ir buvo būsimi kerdžiai. Būtent tai atitinka atskleistą ryšį tarp bandos ir laiko, kurį išreiškia prūsiškas *kerdan* žodis.

Negaliu teigti, kad prūsiškas žodis *kerdan* mena jų nežinotą vėlyvojo paleolito europiečių kalbą. Pasikartosiu: šis tyrimas rodo skaičiavimo, laiko, mėnulio ir gyvūnų ryšį. Ir čia noriu pabrėžti semantinį aspektą: būtent lingvistiniai dalykai, pvz., mįslės, atkartoja tą patį semantinį lauką. Mes nežinome, kokia kalba kalbėjo medžiotojai, palikę tuos ženklus, tačiau neabejojame, kad ji buvo. Antra, kalbininkai gana patikimai rekonstruoja indoeuropiečių prokalbę, tačiau indoeuropiečiai neatsirado tuščioje vietoje. Jie patyrė ne tik kitų genčių, bet ir protėvių įtakas, perėmė ankstesnių kultūrų patirtį. Kaip šiandienos pasaulyje mes galime atrasti gausybę tolimų praėjusių epochų atgarsių (nuo mandagumo etiketo iki lingvistinių formulių), taip ir indoeuropiečių prokalbė turėjo būti išsaugojusi praeities aidus, gal net indoeuropiečiams nebesuprantant jų reikšmės.

Siekdami suprasti paleolito laikotarpiu gyvenusius medžiotojus-rinkėjus archeologai plačiai naudoja etnografinę medžiagą, kurią užfiksavo antropologai, aprašydami iki mūsų dienų išlikusias medžiotojų-rinkėjų bendruomenes. Tai vienas iš būdų geriau suprasti tolimoje praeityje gyvenusius žmones. Tam būtų galima pasitelkti ir semantines rekonstrukcijas. Jeigu mes dabartinėje kalboje galime aptikti senosios indoeuropiečių kalbos atšvaitų,

17 Kaip tolimą paralelę galima nurodyti, jog hetitų *arma* 'mėnulis' ir *armae* 'būti nėščiai' yra bendrašakiniai žodžiai [27, 207, 248–249]. Luviai taip pat tikėjo, kad mėnulis yra susijęs su nėštumo mėnesiais. Dievybė Arma (mėnulis) buvo kviečiama tam tikruose ritualuose, skirtuose apsaugoti nėščią moterį ir padėti gimdyti [52, 110].

galime neabejoti, jog ir pastarųjų kalboje būta jų protėvių kalbinio palikimo. Jei ši semantinė gija (banda → eilė → mėnulio ciklas → laikas) iš tiesų siekia vėlyvąjį paleolitą, tai reikštų, kad kai kurie indoeuropiečių prokalbės semantiniai laukai gali būti ne inovacija, o daug ankstesnių medžiotojų-rinkėjų kultūrų paveldas. Kol kas sunku pasakyti, ar semantinės reikšmės turi savybę išlikti net kelis dešimtis tūkstančių metų. Tai labai rizikinga teritorija su daugeliu nežinomųjų. Todėl šis galimas *kerdan* ryšys su vėlyvojo paleolito žmonėmis laikytinas tiesiog keliamu klausimu, bet jokia būdu ne teiginiu. Straipsnį galima užbaigti tuo, kuo ir pradėta: semantikos tyrinėjimai gali būti tas tarpdisciplininis laukas, kuris įgalintų geresnį žmogaus pažinimą.

Gauta 2026 01 22

Priimta 2026 05 05

Literatūra

- [1] ARATAS. *Reiškiniai*. Iš graikų kalbos vertė P. Garbačiauskas. Vilnius: Aidai, 2010.
- [2] Avesta. Translated into English by J. Darmesteter and L. H. Mills. *Sacred Books of the East*, 1898.
- [3] BACON, Bennet; KHATIRI, Azadeh; PALMER, James; FREETH, Tony, PETTITT, Paul; KENTRIDGE, Robert. An Upper Palaeolithic Proto-writing System and Phenological Calendar. *Cambridge Archaeological Journal*, 2023, 33 (3), p. 371–89.
- [4] BARONS, Krišjānis; VISENDORFS, Henrijs. *Latvju dainas*. Jelgava, 1894, 1. sēj., Pēterburga, 1903–1915, 2.–6. sēj. Prieiga per internetą: <https://dainuskapis.lv>
- [5] BEAUMONT, Peter B. Border Cave – A Progress Report. *South African Journal of Science*, 1973, Nr. 69, p. 41–46.
- [6] BENTZ, Christian; DUTKIEWICZ, Ewa. Humans 40,000 y ago developed a system of conventional signs. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 2026, Vol. 123, No. 9: e2520385123. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1073/pnas.2520385123>
- [7] BENVENISTE, Emile. *Le Vocabulaire des institutions indo-européennes*, tome 1. Paris: Minuit, 1969.
- [8] BERESNEVIČIUS, Gintaras. *Dausos. Pomirtinio gyvenimo samprata senojoje lietuvių pasaulyje-žiūroje*. Vilnius: Taura, 1990.
- [9] BISHOP, Caroline. Naming the Roman Stars: Constellation Etymologies in Cicero's *Aratea* and *De Natura Deorum*. *The Classical Quarterly*, 2016, Vol. 66, No. 1, p. 155–171. Prieiga per internetą: <<https://doi.org/10.1017/S0009838816000203>>
- [10] BUCK, Carl Darling. *A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages*. Chicago: The University of Chicago Press, 1949.
- [11] CALIN, Didier. *Indo-European Poetics and Latvian Folksongs*. Riga, 2008–2021. Prieiga per internetą: <https://www.academia.edu/48970984/Indo_European_Poetics_and_the_Latvian_Folk_Songs>
- [12] CAUVIN, Jacques. *The Birth of the Gods and the Origins of Agriculture*. Trans. T. Watkins. Cambridge, 2002.
- [13] CIPRIANI, Lidio. *The Andaman Islanders*. Ed., transl. D. Tayler Cox. New York (NY): Frederick A. Praeger, 1966.
- [14] DAPSCHAUSKAS, Rimtautas; KANDEL, Andrew W. Derivatives of Ritual: Investigating the Origins of Palaeolithic Art from the Perspective of an Evolutionary-Psychological Archaeology. *Images, Gestures, Voices, Lives. What Can We Learn from Palaeolithic Art?* Ed. by M. N. Haidle, M. Porr, S. Wolf, and N. J. Conard. Heidelberg: Heidelberg University Publishing, 2025, p. 147–180.
- [15] DUMEZIL, Georges. *Les Dieux souverains des Indo-Européens*. Paris: Gallimard, 1977.
- [16] ELIADE, Mircea. *Amžinojo sugrįžimo mitas*. Vilnius: Mintis, 1996.

- [17] EVERETT, Daniel. L. Cultural constraints on grammar and cognition in Pirahã. *Current Anthropology*, 2005, Vol. 46 (4), p. 621–646.
- [18] FONTENROSE, Joseph. *Orion: The Myth of the Hunter and the Huntress*. Berkeley: University of California Press, 1981.
- [19] GORDON, Peter. Numerical cognition without words. *Science*, 2004, 306 (5695), p. 496–499.
- [20] GREIMAS, Algirdas Julius. *Lietuvių mitologijos studijos*. Vilnius: Baltos lankos 2005.
- [21] GREIMAS, Algirdas Julius. *Struktūrinė semantika*. Vilnius: Baltos lankos, 2005.
- [22] GREIMAS, Algirdas Julius. *Tautos atminties beiėškant. Apie dievus ir žmones*. Vilnius: Mokslas; Chicago: Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas, 1990.
- [23] GURSHTEIN, Alexander A. Did the Pre-Indo-Europeans Influence the Formation of the Western Zodiac? *The Journal of Indo-European Studies*, 2005, Vol. 33, No. 1–2, p. 103–150.
- [24] JANDA, Michael. The night sky of the Indo-Europeans. *Indo-European Interfaces: Integrating Linguistics, Mythology and Archaeology*. Ed. by J. Larsson, Th. Olander, A. R. Jørgensen. Stockholm: Stockholm University Press, 2024, p. 149–163.
- [25] JÈGUES-WOLKIEWIEZ, Chantal. Aux racines de l’astronomie, ou l’ordre caché d’une œuvre paléolithique. *Antiquités Nationales*, 2005, Vol. 37, p. 43–62.
- [26] *Juodoji knyga*. Surinko J. Basanavičius. Sud. K. Aleksynas. Įvadą ir paaiškinimus parašė L. Sauka. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004.
- [27] KLOEKHORST, Alwin. *Etymological Dictionary of the Inherited Hittite Lexicon*. Leiden: Brill, 2008.
- [28] LAURINKIENĖ, Nijolė. *Dangus baltų mitiniame pasaulevaizdyje*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019.
- [29] LEVI-STRAUSS, Claude. Mitas ir prasmė. *Proskyna*, 1991, Nr. 11, p. 92.
- [30] LEVI-STRAUSS, Claude. *Totemisme aujor’d’hui*. Paris, 1991.
- [31] LEWIS-WILLIAMS, David. *The Mind in the Cave: Consciousness and the Origins of Art*. London: Thames & Hudson, 2002.
- [32] *Lietuvių mįslės*. Rinktinė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2018.
- [33] MANDRYK, C. A. S. Hunter-gatherer social costs and the nonviability of submarginal environments. *Journal of Anthropological Research*, 1993, Vol. 49, 39–71.
- [34] MARSHACK, A. *The Roots of Civilization* (rev. edn). New York (NY): Moyer Bell, 1991.
- [35] MAŽIULIS, Vytautas. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas*. T. 2: I–K. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993.
- [36] MITHEN, Steven. Mind, brain and material culture: An archaeological perspective. *Evolution and the human mind. Modularity, language and meta-cognition*. Eds. P. Carruthers, A. Chamberlain. Cambridge: Cambridge University Press, 2000, p. 207–217.
- [37] NIVEN, Laura. From carcass to cave: Large mammal exploitation during the Aurignacian at Vogelherd, Germany. *Journal of Human Evolution*, 2007, 53, p. 362–382.
- [38] NOWELL, April; BAHN, Paul; LE QUELLEC, Jean-Loïc. Evaluating the Evidence for Lunar Calendars in Upper Palaeolithic Parietal Art. *Cambridge Archaeological Journal*, 2024, Vol. 35 (1), p. 38–55.
- [39] OVERMANN, Karenleigh A. The Beginning of Time. *Cambridge Archaeological Journal*, 2024, Vol. 34 (4), p. 693–709.
- [40] PETZINGER, Genevieve von. *First Signs: Unlocking the Mysteries of the World’s Oldest Symbols*. New York: Atria Paperback, 2017.
- [41] *Pilna nora baltu avju: latviešu tautas miklu izlase*. Sakārtojīs K. Arājs. Rīga: Spriditis, 1994.

- [42] PROFERES, Theodore N. *Vedic Ideals of Sovereignty and the Poetics of Power*. New Haven, Conn.: American Oriental Society, 2007.
- [43] PUHVEL, Jaan. Meadow of the Otherworld. *Indo-European Tradition: Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung*, 1969, B. 83, H 1, p. 64–66.
- [44] RAPPENGLÜCK, Michael. The Milky Way: its concept, function and meaning in ancient cultures. *Proceedings of the Conference 'Astronomy of Ancient Civilizations'*. Eds. T. M. Potemkina, V.N. Obridko. Moscow: European Society for Astronomy in Culture (SEAC) / Joint European and National Astronomical Meeting (JENAM), 2002, p. 270–279.
- [45] RICHARDS, Michael; PETTITT, Paul; STINER, Mary; TRINKAUS, Erik. Stable isotope evidence for increasing dietary breadth in the European mid-Upper Paleolithic. *Proceedings of the National Academy of Sciences USA*, 2001, Vol. 98, p. 6528–6532.
- [46] SABALIAUSKAS, Algirdas. Iš baltų kalbų gyvulininkystės terminologijos istorijos. *Lietuvių kalbotyros klausimai*, 1970, Nr. 12, p. 7–81.
- [47] SAVUKYNAS, Virginijus. Mitologinis praeities įsivaizdavimas: milžinai. *Būdas*, 2025, Nr. 5, p. 15–27.
- [48] SMOČYŃSKI, Wojciech. *Słownik etymologiczny języka litewskiego*. Wilno: Uniwersytet Wileński, 2007. Prieiga per internetą: <<https://archive.org/details/smozynski-sownik-etymologiczny-jezyka-litewskiego-wyd.-2-ie-2016>>
- [49] SPERBER, Dan. *Le savoir des anthropologies*. Paris: Hermann, 1982.
- [50] TAYLOR, Archer. *A. English Riddles from Oral Tradition*. Los Angeles: Berkeley, 1951.
- [51] TAYLOR, Bernie. Lunar timekeeping in Upper Paleolithic cave art. *Praehistoria*, 2021, Vol. 3 (13), p. 215–232.
- [52] TARACHA, Piotr. *Religions of Second Millennium Anatolia*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2009.
- [53] VAIŠKŪNAS, Jonas. *Skaitant dangaus ženklus. Lietuviško Zodiako pėdsakais*. Utena: Kamonada, 2025.
- [54] VĖLIUS, Norbertas. *Chtoniškasis lietuvių mitologijos pasaulis. Folklorinio vėlnio analizė*. Vilnius: Vaga, 1987.
- [55] WADLEY, Lyn. Were snares and traps used in the Middle Stone Age and does it matter? A review and a case study from Sibudu, South Africa. *Journal of Human Evolution*, 2010, Vol. 58 (2), p. 179–192.
- [56] БЕРЕЗКИН, Ю. Е.; ДУБАКИН, Е. Н. Тематическая классификация и распределение фольклорно-мифологических мотивов по ареалам. Аналитический каталог. Prieiga per internetą: <<https://ruthenia.ru/folklore/berezkin>> [BEREZKIN, Ū. E.; DUBAKIN, E. N. *Tematičeskāā klassifikaciā i raspredelenie fol'klorno-mifologičeskikh motivov po arealam. Analitičeskij katalog*, <<https://ruthenia.ru/folklore/berezkin>>]
- [57] ГАМКРЕЛИДЗЕ, Тамаз Валерианович; ИВАНОВ, Вячеслав Всеволодович. *Индоевропейский язык и индоевропейцы: Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры*. Тбилиси: Издательство Тбилисского университета, 1984. [GAMKRELIDZE, Tamaz Valerianovič; IVANOV, Vāčeslav Vsevolodovič. *Indoevropskij āzyk i indoevropcejcy: Rekonstrukciā i istoriko-tipologičeskij analiz praāzyka i protokul'tury*. Tbilisi: Izdatel'stvo Tbilisskogo universiteta, 1984.]
- [58] Загадки. Упорядкув., вступ. ст. та прим. Іван Павлович Березовський. Київ: Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії, 1962. [Zagadki. Uporādkuv., vstup. st. ta prim. Ivan Pavlovič Berezovskij. Kiiv: Īnstitut mistectvoznastva, fol'kloru ta etnografii, 1962.]
- [59] ИЛИКАЕВ, А. С.; ШАРИПОВ, Р. Г. Параллели в лунарных мифах тюрков, монгольских народов и восточных финно-угров. *Исторический журнал: научные исследования*, 2023, № 5,

- с. 26–41. [ILIKAEV, A. S.; ŠARIPOV, R. G. Paraleli v lunarnyh mifah túrkov, mongol'skikh narodov i vostočnyh finno-ugrov. *Istoričeskij žurnal: naučnye issledovaniâ*, 2023, № 5, s. 26–41.]
- [60] ЛЕВИ-СТРОСС, К. *Структурная аетропология*. Москва, 1983. [LEVI-STROSS, K. *Strukturnaâ aetropologiâ*. Moskva, 1983.]
- [61] МАРТЫНОВ, В. В. *Православянский язык и его место в западнобалтийском диалектном континууме (X съезд славистов)*. Минск: Наука и техника, 1988. 49 с. [MARTYNOV, V. V. *Praslavânskij âzyk i ego mesto v zapadnobaltijskom dialektном kontinuumе (X s'ezd slavistov)*. Minsk: Nauka i tehnika, 1988. 49 s.]
- [62] *Славянские древности: Этнолингвистический словарь*. Рос. акад. наук. Ин-т славяноведения и балканистики. Под общ. ред. Н. И. Толстого. Москва: Междунар. отношения, 2004, т. 3. [*Slavânskie drevnosti: Ètnolingvističeskij slovar'*. Ros. akad. nauk. In-t slavânovedeniâ i balkanistiki. Pod obš. red. N. I. Tolstogo. Moskva: Meždunar. otnoŝeniâ, 2004, t. 3.]
- [63] ТЕМЧИН, Сергей Юрьевич. О семантической эволюции лит. laikas, лтш. laiks 'время'. *Балто-славянские исследования: Сборник научных трудов*. Ред. В. В. Иванов. Москва, 2009, вып. 18, с. 326–341. [TEMČIN, Sergej Ūrevič. O semantičeskoj èvolūcii lit. laikas, ltš. laiks 'vremâ'. *Balto-slavânskie issledovaniâ: Sbornik naučnyh trudov*. Red. V. V. Ivanov. Moskva, 2009, vyp. 18, s. 326–341.]
- [64] ТОПОРОВ, В. Н. *Прусский язык. Словарь*. Москва: Наука, 1980, т. 3 (I–K). [TOPOROV, V. N. *Prusskij âzyk. Slovar'*. Moskva: Nauka, 1980, t. 3 (I–K).]
- [65] ТОПОРОВ, В. Н. *Прусский язык. Словарь*. Москва: Наука, 1984, т. 4 (K–L). [TOPOROV, V. N. *Prusskij âzyk. Slovar'*. Moskva: Nauka, 1984, t. 4 (K–L).]
- [66] ФРОЛОВ, Б. А. *Числа в графике палеолита*. Новосибирск: Изд-во «Наука», Сибирское отделение, 1974. 240 с. [FROLOV, B. A. *Čisla v grafike paleolita*. Novosibirsk: Izd-vo «Nauka», Sibirskoe otdelenie, 1974. 240 s.]

VIRGINIJUS SAVUKYNAS

How Are the *kerdžius* and the Cattle Herd Related to Time? The Mystery of the Prussian Word *kerdan*

Summary

This article offers an interdisciplinary analysis combining Indo-European comparative linguistics, Baltic mythology and folklore, cognitive archaeology, and semiotics with the aim of explaining the semantic connection between the Proto-Indo-European root *kerdh-/*kerdho- and the concept of time. In the Baltic languages (especially Prussian *kerdan* – 'time'), this root is associated with a herd of cattle (*kerda*), a herdsman/*kerdžius*, and sequence/order. The article raises the question of why livestock-related vocabulary became so closely linked to the measurement of time. Based on the research of Sergejus Temčinas, Vladimir Toporov, Vytautas Mažiulis, and others, the article reconstructs the ancient Baltic concept of time as subjective and limited – that is, 'what remains' (cf. Lithuanian *laikas* from *likti*, *palaikai* as remnants or the body of the deceased on the one hand, or descendants on the other). The Prussian *kerdan* is contrasted with *kisman* (the present moment), and the semantic field of the root *kerdh-* encompasses: (a) a herd of cattle, (b) a herdsman, (c) sequence/order, and (d) time. The Slavic *čerda* (herd → row → order) and its Germanic

and Celtic equivalents confirm this connection. Linguists have explained this temporal connection as the transfer of spatial categories ('row') into temporal categories, a phenomenon well-known in both linguistics and anthropology. However, livestock and herds are not associated with orderliness and sequence; on the contrary, herds are difficult to control and chaotic. What then could be the solution to this riddle?

The main explanation is based on the observation of the moon's phases as the oldest method of measuring time (Alexander Marshack, Boris Frolov, et al.). The lunar cycle (waxing–full moon–waning–new moon) is metaphorically equated with the cycles of animals. In the riddles and proverbs of the Lithuanians, Slavs, Latvians, and other Indo-European peoples, the moon and stars are constantly depicted as animals: a field horse/ox/foal, sheep, a deer, a bear. The sky is a meadow where a herd grazes, and the moon is a horned herdsman (cf. Lithuanian: 'The field is unmeasured, the sheep uncounted, the herdsman horned' = the sky, the stars, the moon).

This imagery has deep Indo-European parallels (Sanskrit *īkṣāh* – bear/star, the moon as ruler of the stars; Roman *septentrionēs* – seven oxen; Avestan and other sources). It is linked to the ideas of totemism and structural anthropology (Claude Lévi-Strauss): the classification of animals allows one to 'think clearly' about abstract concepts, including time.

On a practical level, the cycle of the cattle herd (reproduction in spring–summer, slaughter in autumn, preservation of the remains for winter, and renewal) corresponds to the seasonal cycle of the year and the phases of the moon. Time here is the 'remaining herd' (*palaikai*), which must be managed, counted, and utilised for survival. *Kerdan* thus becomes not only an abstract concept of time but also a concrete cycle of survival.

In the article, the hypothesis is extended to the Late Palaeolithic. Based on the Lebombo bone (~42,000–43,000 BC), finds from Abri Blanchard, and other artifacts, it is argued that the lunar calendar was already known tens of thousands of years ago. Vogelherd and other sites of the Aurignacian culture indicate that hunter-gatherers planned their seasonal migrations using lunar calculations.

Of particular importance is the 2023 hypothesis by Bennett Bacon and colleagues regarding proto-writing in the Swabian caves (dots, lines, and 'Y' marks near animal drawings), interpreted as a phenological calendar recording animal mating, migration, and calving. Although this interpretation has been criticised (April Nowell et al.), it reinforces the semantic connection: time – moon – animals/herd. The author emphasises that the semantics of the Proto-Indo-European language may have inherited elements from earlier hunter-gatherer cultures through a symbolic revolution (Jacques Cauvin) and cultural practices (Steven Mithen).

The article argues that the semantic connection of the *kerdan* type is not accidental but stems from mythical-magical thinking in which celestial bodies are identified with animals, and the practical cycle of animal husbandry (or hunting) became a model for measuring time. This allows for a better understanding of the archaic concept of time as subjective, cyclical, and tied to survival.

Such an approach demonstrates the benefits of interdisciplinary semiotic analysis: linguistics, folklore, and archaeology complement one another, enabling the reconstruction of our ancestors' mental world. The hypothesis raises new questions about the continuity of semantic structures from the Palaeolithic to the Indo-European era and calls for further research – etymological, archaeological, and cognitive psychological.

Keywords: *kerdan*, time, herd of cattle, *kerdžius*, lunar calendar, Indo-European semantics, Baltic mythology, zoomorphic celestial bodies, cognitive archaeology, Late Paleolithic, semiotics